

TÖRTÉNETI IRODALOM

DIE ARCHÄOLOGIE DER FRÜHEN UNGARN

Chronologie, Technologie und Methodik.

Hrsg. Bendeguz Tobias. RGZM – Tagungen Band 17.

Verlag der Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2012. 312 o. számos képpel

A KORAI MAGYARSÁG RÉGÉSZETE

Időrend, technológia és módszerek

A kötet egy 2009-ben kezdődő hároméves projekt első darabjaként jelent meg, de maga a projekt a sokszerzős munkákra jellemző akadályoztatások miatt máig sem zárult le. A mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum már évtizedek óta feladatának tartja a Kárpát-medence népeinek, a hunok, avarok és magyarok régészetét európai összefüggében vizsgálni. Jelenlegi főigazgatója, az előszó szerzője Falko Daim, aki az 1970-es évek közepén Herbert Mitscha-Märheim tanítványaként a bécsi egyetemről a Magyar Nemzeti Múzeumba és az ELTE Régészeti Intézetébe jött az avarokat tanulmányozni, azóta is számos kiállításon és monográfián keresztül támogatta ezt a programot, amely: Reiterkrieger, Burgenbauer. Die frühen Ungarn und das Deutsche Reich im 10. Jahrhundert konferenciájaként 2009 decemberében az MTA Régészeti Intézetében zajlott le. A kötet szakmai szerkesztését a magyar származású, jelenleg Innsbruckban dolgozó Tóbiás Bendeguz végezte. Mivel nem minden előadás szövegét kapta meg a szerkesztő, így két, előadásokon kívüli tanulmány is a kötetbe került (Nevizánszky G. és Prohászka P.). Az előadások célja nem új régészeti ásatások és leletek bemutatása volt, hanem inkább a leletek megszólaltatásának módszertani lehetőségeit mutatták be gyakran technológiai vizsgálatok segítségével. Az ennek megfelelően nagyon szerteágazó tematikát négy témacsoportba sikerült beosztani.

Az első témacsoport 'A honfoglalás előtt' alcím alá került. A kötet nyitó tanulmányát Türk Attila jegyzi (3–28.). Magyar változata a szegedi Középkortörténeti tanulmányok 6. kötetében olvasható (2010. 261–306.). Tárgya a szaltovó-majackojei kultúra, amelynek területén élt állítólag egy ideig a magyarság is. A legújabb kutatási eredmények szerint azonban nem hogy a magyaroknak, de még a kazároknak is alig van közülük a szaltovói műveltséghez. Eddig ugyanis úgy tudtuk, hogy az írott források által kijelölt területen és időben Kazária és az uralma alatt álló népek éltek, akiknek régészeti emlékeit a szaltovói műveltségben láttuk – főleg Sz. A. Pletnyova munkásságát követve. Ebből a kiinduló pontból kerestük a honfoglaló magyarok kapcsolatait a szaltovói műveltséggel, és nem értettük, hogy egy évszázad alatt sem sikerült olyan régészeti nyomokat találnunk, amelyek a feltételezett kapcsolatok intenzitásáról vallottak. A gyenge kapcsolódást mutató leletek és jelenségek pedig nem kizárólagosan Verhnye Szaltovó és Majackoje gorogycse emlékeire voltak jellemzőek, hanem a sztyeppe tágabb térségein is megtalálhatók voltak (hitvilágra utaló amulettek, bizonyos fazekas termékek, szerszámok, települések általános képe, stb.). Az újabb kutatások nyomán kezd egy 10–15 lelőhelyből álló új lelethorizont kirajzolódni, főleg a Dnyeper mentén, amelyek szoros kapcsolatot mutatnak mind a Kárpát-medencei magyar anyaggal, mind a Volga-könyök és Ural közti korábról is számon tartott lelőhelyek emlékeivel. Ez az ún. Szubbotyici-leletkör, amely az Ingul folyó közelében levő fontos kis temető lelőhelyéről van elnevezve. A Dnyeper torkolatánál fekszik Kherszon, az írott források K.r.h nevű kikötője, ahová a magyarok vitték eladásra a foglyul ejtett szláv rabszolgákat és más áruikat. Bóna István és Polgár Szabolcs azonosítását a kherszoni ásatások apró leletei is támogatják, amelyek között megtaláljuk mindazokat a bizánci csatokat és ékszereket, melyek a honfoglaló magyarok sírjaiban is fellelhetők. Az új leletek 9. századi keltezése átírásra kényszeríti az őstörténetünk utolsó szakaszáról olvasottakat.

Charlotte Hedenstierna-Johnson a svédországi Björkö/Birka régi és újabb ásatásain talált leleteket elemezve értékeli a korai magyar-viking kapcsolatokat (29–46.). A sírleletek közül több már régóta ismert. Így a birkai 965. sír csüngővé alakított sírjvégei is. Ezek mintázatát a szerzőnő a bécsi Attila-kard díszítésével egyezteteli. A minta azonban a késő avar sírjvégek és néhány morva ékszer Karoling növényi ornamentikájával rokon, így nem tartható magyarnak (Kl. Benda.

Byzantino-Slavica 1961. 55., Mesterházy K. *Communicationes Arch.Hung.* 2000.219). A következő leletpár a birkai 550. sír szíjvége, melyet a benepusztai öv szíjvégével rokonít. A rokonság csakugyan fennáll, de az összekötő elem nem a magyar, hanem mindkét esetben a Karoling eredet (E.Wamers. *Torsten Capelle Festschrift* 2005. 303–313). A harmadik magyar vonatkozású birkai sírlelet egy bronzveretes öv és tarsoly az 1074. sírból. A bronz veretek egy része valóban rokon a hazai övveretekkel, másik részük azonban olyan romlott mintázatú, amilyen a Kárpát-medencében eddig nem fordult elő. A keleti eredet valószínűbb, mint a magyarországi. Hasonlóképpen a birkai 1125b sír íjtegez függesztője sem feltétlenül magyarországi eredetű. Birka városának védelmi létesítményei közt egy csarnok jellegű épületet is feltártak, amely a helyőrség lakhelye volt. A benne talált leletek közt tegezfüggesztő vaspántok és nyílhegyek voltak. Ezek ugyan nem azonosak a magyar tegez megfelelő szerelékeivel, de azt bizonyítják, hogy íjászok is voltak a legéneységben. A szerzőnő ezeket is a magyarokhoz kapcsolja. A Birkán kívüli magyar jellegű leletek közt említi a Vårby-i kincsleletet, amelyben egy szíjvégen a nagyőrszi szíjvég mintájához nagyon közeli indás-palmettás díszítés látható. Erre a rokonságra már 1935-ben felhívta a figyelmet Fettich N., de magyar eredetét nem említette, minthogy csak a minta szerkesztése hasonló, a kivétel bizonyosan nem magyar. Fettich neve említetlen marad a dolgozatban. A szerzőnő ezekre az adatokra építve jelentősebb magyar–viking kapcsolatokat rekonstruál. Azonban helyesebb lenne csupán sztyepei kapcsolatokról beszélni a birkai garnizon életében.

A következő egység előadói a honfoglalás kori emlékek időrendi viszonyaival foglalkoztak. Langó Péter (49–66.) és Prohászka Péter (67–87.) egyaránt a bizánci pénzek szerepét vizsgálták a 10. századi anyagban. Langó elsősorban a történeti értékelés szempontjait tartotta fontosnak, Prohászka pedig a numizmatikusok által követett metódust, a pénzforgalmat elemezte a pénzek kibocsátóinak sorrendjében. Langó a bizánci pénzek négy időrendi rétegét különböztette meg, ami a történeti forrásokból kirajzolódó kapcsolatokkal jól egybevetethető. Viszont nem tudni, végül is mivel azonosítja a szláv rabszolgák eladási helyeként említett K.r.h várost, mert a 39. jegyzetben Kherszont, máshol (60.l) Kercset nevez meg. Prohászka P. dolgozata magyarul is olvasható a Kovács László tiszteletére kiadott kötetben (*A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei.* szerk. Révész L. – Wolf M. Szeged 2013. 471–491.). Nemcsak az aranypénzek, a szoliduszok forgalmát vizsgálta, hanem a kis értékű rézpénzekét is, hiszen a mindennapi forgalomban ezeket használták. Ő is a pénzforgalom hullámlását figyeli meg, amelynek több csúcspontja látható az érmék számának növekedése szerint. Ugyan akkor a finomabb bontás arra a jelenségre is felhívja a figyelmet, hogy a történeti források által békésnek mutatkozó, így a zavartalan kereskedelem időszaka a 10. század elején a pénzforgalom szempontjából negatívnak mondható.

A kötet magyar szakemberek számára legtöbb újdonsággal szolgáló tanulmányát Gabriel Fusek írta (89–112.). A nyitrai Šindolka határrészben feltárt két köznépi temető elemzését mutatta be, de olyan új módszerrel, amit a magyar régészetben alig alkalmaznak, vagy nem is találunk vele. A két temető csak 30 méterre van egymástól. A kisebbik temetőt teljesen sikerült feltárni, ebben nem volt a sírleletek közt pénz. A másik temető jelentős része a feltárást megelőzően elpusztult. Ebben több sírban is találtak 11. századi pénzeket. A nagyobbik temetőmaradvány hagyományos, a régészeti leletek tipológiáján alapuló elemzését már korábban elvégezte a szerző (*Slovenska Arch.* 1998. 71–118). Most a korrespondencia-analízissel és szeriációval kísérletezik. Maguk az alkalmazott elméletek nincsenek leírva, az olvasónak előbb tájékozódnia kell mindkét módszer felhasználásának feltételeiről és folyamatáról. De ha átverekszli rajta magát, új távlatok nyílnak meg a temetkezések időrendjének elemzésében és a temető betelepítésének szakaszairól. Segítségével a korábban két nagy időrendi csoportba osztható nagyobb temetőrész hat időrendi szakaszra volt bontható. Az egy-egy időszakban történt elhalálások jól körülhatárolható temetőrészekben jelentkeztek, melyeket a Szt. Istvántól Szt. Lászlóig terjedő pénzek konkrét időszakhoz kapcsolhat.

Az időrenddel foglalkozó tanulmányok közé sorolták Nevizánszky Gábor Jiří Košťával közösen írt összefoglalását az 1926-ban és 1937-ben feltárt bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrokom, Sk) sírokról (113–143.). A magyar kutatók régi álma teljesült, amikor Nevizánszky Gábor jóvoltából elkészült a prágai Nemzeti Múzeumba került leletek feldolgozása (*Slovenska Arch.* 2009. 301–354). Az eredetileg szlovák nyelven megjelent részletes publikáció tömör változata most németül olvasható. Ugyan a leletek zöme Prágában van, egy részük azonban mégis Kasán maradt. A bécsi döntés után újra Magyarországhoz került Bodrogszerdahelyen László Gyula ásott 1941-ben, de ezt az anyagot Nevizánszky nem tárgyalja. Így ma a leletek három ország három múzeumában található meg. Számos, hiábavaló próbálkozás után Nevizánszky Gábornak sike-

rült egy fiatal prágai régészt találnia, aki rászánta magát az együttműködésre. Öröm az örömben, hogy a páratlanul szép leletek forrásértéke jóval kisebb a remélnél, mert a temetőt egykor példásan kirabolták, amihez az ásatások színvonala, dokumentálatlansága is hozzájárult. Ennek ellenére bizonyára igaza van abban Nevizánszkynek, hogy a bodrogszerdahelyi 1937/2-es sír a leggazdagabb honfoglalás kori magyar temetkezések közé tartozik. A feldolgozásból arra is fény derül, hogy cseh kutató számára nagy elszántság kellett volna a rendkívül hiányosan megmaradt leletanyag értelmezéséhez, amely az 1985-ös karosi ásatások eredményei nélkül aligha lett volna lehetséges (készenléti íjtegezre utaló veretek).

Takács Miklós a települések majdnem kizárólagos leletfajtájával, a kerámiával, azaz a cserépedényekkel, illetve inkább csak töredékeikkel, a cserepekkal foglalkozik (145–166.). Az utóbbi évtizedben több összefoglalást is készített ebben a témában, egy részük német nyelven is megjelent (Acta Arch.Hung 2009. 223–252., A Kárpát-medence 10–11. századi cserépedény lelőhelyeinek térképészeti vonatkozásairól – másodsor. Sötét idők rejtélyei. – Tempora Obscura 3 (Békéscsaba 2012. 405–500). Jelen tanulmány a kerámia keltezésének lehetőségeit vizsgálja. Önkritikusan bevallja, hogy saját erőfeszítéseit is beleértve, e téren az utóbbi évek összefoglalásai sem tudtak lényegesen közelebb kerülni a megoldáshoz. Rámutat, hogy a síregyüttesekhez hasonlóan a településeknél is kisebb leletegyüttesek (objektumok) keltezhetősége lenne a legjobb kiindulási alap, csak ilyenek nagyon ritkán vannak, vagy éppen hozzáférhetetlenek a közöletlenség miatt. Ilyenek lehetnek pénzzel, esetleg jól ismert fémtárgyakkal (övveretek, S végű hajkarikák, fülbevalók, stb) együtt előkerült cserépedények. Sajnos, itt is előfordul az az eset, hogy a fémtárgyat tartalmazó objektumban semmitmondó kerámiatöredékek vannak, pl. edényfenék(Békés, Abaújvár, Esztergom – Szentgyörgymező). Máskor a rendkívül gazdag cserépanyagra nem fordított figyelmet az ásató (Esztergom – Sziget). A keltezés további lehetőségei közt említi az intuíciót, amely nem csak a régészet 19. század végi periódusában volt szokásos (l. László Gyula feltevései). A manapság leggyakoribb módszer a tipológia, és ennek felhasználásával a szeriáció. Előbbi a régészet legáltalánosabb keltezési módja, utóbbi a kerámia kutatásában még alig jelentkezik (Merva Szabina). Ezek mellett a vertikális és horizontális stratigráfia ad jó eredményeket a viszonylagos korhatározásban. A stratigráfia az időben és térben egymásra és egymás mellé ássott objektumok egymáshoz való viszonyából következtet az időrendre. Abszolút korhatározás azonban főleg a már említett zárt leletegyüttesek, és újabban a természettudományos vizsgálatok alapján állapítható meg (dendrokronológia, archeomágneses mérések).

A harmadik egységet három tanulmány alkotja, mindegyik a kardok vizsgálatával foglalkozik. Nad'a Profantová terjedelmesebb dolgozata (169–190.) a csehországi kétélű kardok legújabb, néha egymásnak is ellentmondó vizsgálati eredményeit ismerteti. Ez a téma ugyan eléggé lazán kapcsolódik a korai magyarság emlékeihez, de mint később kiderül Bíró Ádám cikkéből, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a honfoglaló magyarok fegyverzetéhez is hozzátartozott a kétélű kard. N. Profantová példái rámutatnak a természettudományos vizsgálatok szükségességére (röntgen), amelyekkel a kardok szerkezete, feliratok, berakások, kovácsolás minősége, műhelyjegyek jobban felismerhetők. A kardok típusainak időrendjét figyelembe véve megkísérli a csehországi kétélű kardokat hat időrendi szintbe, egyben hat történeti eseménysorhoz kapcsolni a cseh államszervezés megindulásán keresztül a Přemyslidák államának kiépüléséig, majd az új állam konszolidációjától az új adminisztratív szervezetek működéséig. Nem felejtkezik el a négy csehországi szablya leletről sem, amelyek elméletileg a magyarokkal kapcsolhatók össze. Ennek ellenére pl. a libicei szablyát bolgár-bizánci változatnak tekinti.

Bíró Ádám tanulmánya (191–218.) a magyarországi kétélű kardok új szemléletű vizsgálatát ígéri. Úgy véli, hogy történeti prekoncepció a szablya-kard fegyverváltás feltételezése. Előbb a kutatástörténet főbb állomásait tekinti át László Gyulától Bakay Kornélon át Kovács Lászlóig, akik mind abból a feltevésből indultak ki, hogy a magyarok a szablyát, mint kevésbé hatékony fegyvert, a 10. század második felében felcserélték a karddal. Ezzel szemben azt igyekszik bizonyítani, hogy már a honfoglaló magyarok is használták ezt a fegyvert. A fegyverváltásnak azt a módját, mintha az egyik csatában még szablyával harcoltak volna, a következőben pedig karddal, már Négyesi Lajos elvetette. Ezen felül az is tudott volt, hogy honfoglalás korának mondott sírokban is találtak egyéltű egyenes kardokat, sőt kétélű kardokat pl. Szob-Kiserdőn, Kecelen. Ezek száma összességében mégis csekély. A nehézlövasság hadrendbe állítása bizonyára arra az időre esik, amikor a fegyverváltás idejét gyantíják. Valószínű, hogy nem az egész addigi könnyűlövasság állt át az új fegyverre, hanem az továbbra is fennmaradt, a kardos vitézeket, a mileseket pedig más közegből toborozták és képezték ki. A fegyverváltás pedig nem egyik napról a másikra

történt 955 táján, hanem már jóval korábban kezdődő folyamat és több évtized szervező munkájának eredménye volt.

A harmadik kardokkal foglalkozó tanulmány szerzője Valeri Yotov (219–226.) A kunágotai, pénzelt keltezett honfoglaló sírban lelt bizánci kard nyomán határoz meg néhány kardot, amelyeket eddig más korra kelteztek (Pliszka, Darb Zubayah, Kherszon környéke).

A kötet negyedik egysége a tárgyak készítési technikájával, a technológiával foglalkozik. Itt a sort Bollók Ádám tanulmánya nyitja (229–240.) A dolgozat témáját új könyvében részletesen kifejtve, magyarul is olvashatjuk (Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Bp. 2015. 6. fejezet). Jelen előadásának indítéka az a feltételezés volt, hogy bizonyos technikák alkalmazása időrendi besorolásra is alkalmas lehet, akár az avaroknál, akik műveltségük korai szakaszában préseléssel állították elő az övvereteket, később, egy átmeneti kor után kizárólag öntést alkalmaztak. Ezért a magyar anyagban is első sorban a préselés, az öntés és a kovácsolás technikáit vizsgálja.

A magyar régészeti szakirodalomban Dienes István vetette fel azt az ötletet, hogy a honfoglaló sírok gazdagsága a kalandozások során szerzett zsákmány és a befolyt adók nemesfémének beolvasztásán alapult (Dienes I. A honfoglalás kora. MRT – Minerva. Bp. 1970. 8.) Ennek a bizonyítatlan, de valószínű feltevésnek próbáltak meg néhány magyar múzeum kutatói utánajárni. A mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum archeometriai laboratóriumában mikroröntgenfluoreszcens (mikro-RFA) vizsgálatot végeztek 51 magyarországi, főleg karosi, és 29 zempléni öv- és szíjdíszítésen. A vizsgálathoz később csatlakozott a szegedi múzeum is 27 tárggyal, melyek között, ugyanúgy, mint az előző szériában, itt is voltak pénzek. A vizsgálatokat Susanne Greif tette közzé két részletben. A szegedi széria vizsgálati eredményei magyarul olvashatók (Móra Ferenc Múz.Évk. Studia Arch. 12. 2011. 481–91), a karosi és zempléni széria jelen kötetben került közlésre (241–260.) Mivel a magyar széria túlságosan kicsi volt más európai szériákhoz képest, ezért az eredmények nehezen általánosíthatók. Ezért az eredeti kérdésre általános igen válasz nem adható, de több tárgy esetében nagyon valószínű, hogy a készítésükre felhasznált nyersanyagot pénzek beolvasztásából nyerték.

Hasonló eredményre jutott Natasa V. Jeniszova a Szmolenszk melletti Gnyozdovó ezüst ékszereinek vizsgálatánál (261–176.). Ott az ezüstötvözet magas bizmut tartalma utalt arra, hogy a viking és szláv ékszerek anyaga az arab dirhem volt. A bulgáriai vizsgálatokról Mariela Inkova számolt be (277–293.). A Dunához közeli Krivinában falu-ásatáson, tehát településen találtak öv díszítésére szolgáló bronzvereteket. A lelet különossége az, hogy tökéletes hasonmása Magyarországon, Szentes határában került elő. Kár hogy a szerzők nem egyeztettek a vizsgálatra kijelölt tárgyakról, így a szintén bronznak látszó szentesi veretek anyagösszetétele nem vehető össze a bulgáriai övveretekkel. N. Profantová második, kisebb tanulmánya (295–307.) egy észak-csehországi lelőhelyről, Dobruškaról származó kengyelről szól, amely formailag és berakásos díszítését tekintve is közel áll a honfoglalás kori magyar kengyelekhez. Az aprólékos összehasonlítások és elemzés során azonban a lengyel leletekkel való rokonság vált meggyőzővé, amit megerősítettek a mikroröntgenfluoreszcens, az elektronmikroszkópos és kémiai vizsgálatok is. A történeti adatokkal összhangban megállapítja, hogy a helyi elit a szomszédos elitekhez hasonlóan volt felszerelve és felfegyverezve, ennek tanúbizonyságai a rokon küllemű kengyelek.

A fele részben magyar, fele részben külföldi szerző 15 tanulmányát tartalmazó kötet a honfoglalás kor emlékeinek több szempontú kutatását igyekezett bemutatni. A hazai szakemberek fiatal generációja megtalálta a nemzetközi kutatási programban a helyét. Bár a tematika lehetett volna egységesebb, az időrend és a technológia kutatása mégis jól összekapcsolta az előadásokat. Nem elhanyagolható szempont a nemzetközi közreműködés fokozott igénye, ami számos témánál, pl. a természettudományos vizsgálatok alkalmazásánál szembetűnően nyilvánult meg. Remélhetőleg a program lezárultával újabb magyar témák válnak közös feldolgozás tárgyává. Köszönet a kötet megálmodóinak és a szerzőknek a megvalósításért.

Mesterházy Károly

Barabás Gábor

A PÁPASÁG ÉS MAGYARORSZÁG A 13. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Pápai hatás – együttműködés – érdekelletét

(Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 6.)

Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs 2015. 353 o.

Az alább ismertetésre kerülő munka először németül jelent meg a Bécsi Magyar Történeti Intézet kiadványaként, a magyar változat lényegében ennek fordítása. Szerzője, Barabás Gábor, akinek vonatkozó kutatásait már több nivós előpublikáció jelezte a hazai medievistáknak, a pécsi tudományegyetemen szerzett történészdiplomát. Ezt követően 2013-ban Németországban, az erlangeni egyetemen nyert doktori fokozatot az itt tárgyalt mű német variánsával.

A Bevezetésből (9–22.) megtudhatjuk, hogy a disszertáció lényegében egy nemzetközi válalkozás része, amely a pápaság és Európa periferiális(nak gondolt) területei (Dél-Itália, Ibériai-félsziget, Magyarország) kapcsolatait, kölcsönhatását térképezte fel. A szerző megjelöli, hogy melyek azok a témák, amelyeket az egységes keresztény Európában egyre növekvő szerepű pápaság 12–13. századi története folyamán vizsgál: a pápai jogi normák megjelenése a periférikus területen, jelesül hazánkban, a diplomatikai hatás, a különböző szintű pápai követségek, valamint a delegált (kiküldött) pápai bíróságok magyarországi szerepe. A pályája elején álló szerzőnek érdemes volna később átfogó, teljességre törekvő európai összehasonlító vizsgálatokat végeznie a fenti jelenségek tárgyában, külön figyelmet fordítva a perifériákra (vagy a nyugat-európai történettudomány által annak gondolt) területekre. Erre a korszak forrásanyaga (ld. pl. III. Ince pápa fennmaradt regisztrumkönyvét, amely mintaszerű kiadásban a pontifikátus vége felé jár, illetve Potthast már másfél évszázada rendelkezésre álló regesztáit) lényegében lehetőséget ad. Ez a komparatív szemléletmód — érthetően — a most recenzeált kötetben csak egy-egy részterület vonatkozásában valósult meg.

Barabás Gábor historiográfiai ismertetést is ad a vonatkozó korszak szentszéki-magyar kapcsolatainak vizsgálatáról, kiemelve Fraknoi Vilmos nevét, és hangsúlyozva a részletkutatások meglétét (diplomatikai hatás: Érszegi Géza, Solymosi László; pápai legációk: Almási Tibor). Az értekezés forrásbázisáról is ejt szót: pápai oklevelek, a pápai követek és bírák diplomatikai termése, magyarországi oklevelek és végül a hazai és külföldi elbeszélő kútfők. Ezt követően röviden összefoglalja a pápai-magyar kapcsolatok történetét a 12. század közepétől 1241-ig, részletesen taglalva az 1160-as évek szentszéki-magyar egyezményeinek kérdését, lehetőségét. A mindig bőszes szakirodalmat felvonultató monográfia lábjegyzeteiből viszont e helyen Szuromi Szabolcs Anzelm vonatkozó, az 1169. évi „konkordátum” kapcsán figyelembe veendő munkájának ismeretét (Magyar Könyvszemle 1999.) hiányoltam.

A monográfia második része (23–124.) a pápai-magyar kapcsolatok kölcsönhatását vizsgálja. Elsőként a pápai követségeket tipologizálja, ill. mutatja be. Három fő típust különböztetünk meg: a *legati a latere*, a *legati missi*, valamint a *legati nati* kategóriáit. A vizsgált korszak legjelentősebb *a latere* követői Gergely (Gregorius de Crescentio) (1200, 1207), valamint Pecorari Jakab (1230-as évek eleje) bíborosok voltak, míg a szintén közismert Egyed alszerpap (1228–1232) még *legatus missus*-nak sem minősíthető, legfeljebb *nuntius*-nak. Barabás Gábor részletesen elemzi IV. Béla király balkáni, 1238. évi pápai legatusi igényeit is. Egy megjegyzés adódik: a monográfia szerzője szerint Gergely bíboros 1207-ben „egyszerűen mint pápai tisztségviselő szerepel (*functus officio domini pape*), legatusi hivatalának említése is elmarad” (29.). Az idézett latin kifejezés (ld. G. Fejér: *Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budae 1829–1844. III/1. 81.) azonban fordítható úgy is, miszerint a kardinális „a pápa úr hivatalát/megbízását gyakorolta/végezte”, azaz éppen az oldalkövetek egyházfőt helyettesítő funkcióját töltötte be, és így esetlegesen bizonyítékként kezelhető a legatusi mivolta.

A következő nagyobb alfejezet a kánonjog hatását ábrázolja (itt hiányolom Erdő Péter munkáinak ismeretét, ld. pl. Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés. Bp. 1998., németül: 2002.), valamint a pápai delegált bíróságokat tárgyalja részletekbe menően. Ez utóbbiak bemutatásánál Barabás Gábor megtalálta Harald Müllernek a Szentszék kiküldött igazságszolgáltatásával kapcsolatos műveit, amelyek kiváló kiindulópontot jelentettek a pápai tekintély (Barabásnál sokszor: autoritás) Európa-szerte való képviselésének felvázolásához. A monográfia kitűnően mutatja a delegált bíróságok működéséhez szükséges római hivatalok, audientiák létrejöttét is. Érde-

kes tények is kiderülnek: a bírák száma, kiválasztása sokszor a peres felek kezében volt, és megfigyelhető — Magyarországon is —, miszerint a 13. századra már nemcsak püspökök, hanem az egyházi középréteg tagjai is gyakran kaptak pápai igazságszolgáltatási megbízást. Hazánkban III. Incétől jelenik meg a delegált bíróság, a leggyakoribb ügyek a tizedszedés vitái voltak, és különösen jól ismerjük Pannonhalma apátságának a pápaságot is megjárt dézsmavitáit. Hangsúlyozandó, hogy itt a szerző körültekintően összehasonlítja a magyar „periféria” helyzetét Nyugat-Európával, hangsúlyozva: az ott gyakori uzsora-, zálog-, végrendeleti és házassági perek nálunk hiányoztak. Kiemeli, hogy az esztergomi érseki tartomány főpapjai és egyházi középrétegbeli klerikusai több delegált bírói megbízást kaptak, mint a kalocsai provinciába tartozó egyháziak. Egy tévesztést (55–56.) kiigazítanék: a szebeni prépostsággal kapcsolatban 1190-es évek elején keletkezett pápai legátusi oklevélben szó sincs szentelői hatalomról (*potestas ordinis*) — amely egy prépostnál furcsa is lenne —, hanem a prelátnak dél-erdélyi joghatósági területét pontosították (A. Potthast: *Regesta pontificum Romanorum 1198–1304*. Berlin 1874–1895. 284. sz.; *Die Register Innozenz' III*. Hrg. v. O. Hageneder et al. I–. Graz–Köln 1964–. I/272. sz.).

A következő nagyobb témakör Barabás Gábor munkájában a diplomatikai vizsgálat. A pápai írásbeliség egyoldalú hatást gyakorolt mind a magyarországi királyi kancelláriai, mind az érseki-püspöki, mind pedig a káptalani-konventi oklevéladásra. A tatárjárásig 500 körüli pápai oklevelet ismerünk magyar vonatkozásokkal, és jóval kevesebb legátusi iratot. Jelentős pontifikális hatás a bevezető formulával történő teljes szövegű oklevélátírás. A részletes analízis során érdekes megállapításokra figyelhetünk fel: például a líege-i származású Róbert veszpremi püspök, majd esztergomi érsek, valamint István zágrábi püspök, korábbi pápai alszerpap diplomatikai gyakorlatánál kiugróan számottevő az apostoli szentszék befolyása. A szerző külön kiemeli az 1015. évi hamis vagy legalábbis igen erősen interpolált pécsváradi oklevél formuláinak, a pápai tekintély ottani erőteljes hangsúlyozásának a 13. század elejével való kapcsolatát.

A monográfia harmadik része a kapcsolatok tematikus vizsgálatát végzi el (125–288.). Először a pápai–magyar diplomáciai kontaktusok korrekt összefoglalását kaphatjuk meg, a vonatkozó teljes forrásanyag ismeretében. Barabás Gábor hangsúlyozza III. Ince béketeremtő szándékát Imre király és András herceg küzdelmében, tárgyalja a keresztes hadjáratokat, a beregi egyezményt (ennek legjobb, a szerző által nem használt kiadása egyébként: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Ed. R. Marsina. I. Bratislavae 1971. 295–298.), a német lovagrend hazai sorát és annak pápai vonatkozásait stb. E szakaszban viszont feltűnően hiányzik a nemzetközi párhuzamok felvillantása. Mire gondolok lényegében? A fenti események más munkákból is jól megismerhetők (pl. a német lovagrendnél ld. Harald Zimmermann vagy Hunyadi Zsolt munkáit), viszont a vizsgált korszakban bizonyosan volt például más országban is trónviszály (l. pl. a német-római birodalom korabeli viszonyait). Érdekes lett volna megtudni, hogy a pápaság hogyan avatkozott ott be, voltak-e hasonlóságok a magyarországi helyzethez képest. Ehhez a fent említett, pápai okleveleket számba vevő forráskiadványok támpontot nyújtottak volna, és egy jól kiválasztott vonatkozó monográfia felhasználásával rögtön fel lehetett volna vázolni egy másik, a magyarral összevethető vagy akár attól teljesen különböző situációt.

A következő szakaszban a szerző a laikusoknak nyújtott pápai oltalmak kérdéskörét tárgyalja. Itt a következő passzus ötlött a szemembe: „1198. június 16-án III. Ince Alízt, Ronald hercegnek, Imre király egyik rokonának a leányát vette az Apostoli Szék védelme alá (Potthast i. m. 289. sz.), valamint megerősítette a magyar király neki tett adományait is (Fejér i. m. II. 321) (163.). Nem vagyok az Árpád-ház genealógiájának különösebb szakértője, de kíváncsi lettem, ki lehet ez a számomra addig ismeretlen Ronald herceg és Alíz hercegnő. A Potthast-féle regesztát és Fejér oklevélközlését megnézve azonban már kiigazítandó adatra leltem. Nem Ronaldról, hanem Rajnaldról (*Rainaldi principis*) van szó, és a III. Ince regisztrumába be nem került oklevél első kiadását a neves itáliai történetírónak, Ludovico Antonio Muratorinak köszönhetjük a modenai Esték királyi levéltárából (Antichità estensi I. Modena 1717. 379.), később onnan adta ki Fejér. Muratori alapján és Wertner Mór alapvető genealógiai munkájának a kézbevétele után (Az Árpádok családi története. Nagybecskerek 1892. 367–370.) végleg tisztázhatóvá vált a kérdés. Alíz valójában Alice de Châtillon, Renaud de Châtillon-nak, azaz Rajnald hercegnek, Imre anyai nagyapjának (tehát ő nem csupán a király „egyik rokona” volt!) és második feleségének, Stephanie-nak, a Jordánon túli területek úrnőjének leánya volt, aki valamikor, gondolom, apja halála (1187) után, Magyarországra került. Ő tehát Imre király és a későbbi II. András édesanyjának feltételezhető volt. Elbeszélő kútfőkből tudjuk, hogy 1204-ben VI. Azzo estei (modenai) örgróf felesége lett, és 1235 táján halt meg. III. Ince levele Imrétől kapott magyarországi javairól számol be, például tu-

domásom szerint először itt említik Tornát. További érdekesség, hogy a kölni királykrónika szerint (Monumenta Germaniae Historia. Scriptores. XVII. Ed. G. H. Pertz. Hannoverae 1861. 808.) lényegében III. Béla király Imrét az antiochiai fejedelem leányával (azaz a fentiek értelmében Alizzal) akarta volna összeházasítani (Wertner hitelt is ad ennek a hírnek), de számomra mindez a közeli rokonság okozta kánonjogi akadályok miatt szóbeszédnek és egyidejűleg lehetetlenségnek tűnik. Miért tárgyaltam ezt ilyen hosszan? Nem lankadatlan kutatói szorgalmamról akartam tanúbizonyságot tenni, vagy Barabás Gábor pillanatnyi figyelmetlenségét kipellengérezni, hiszen a monográfia szempontjából ennek az egy személynek-esetnek túl nagy jelentősége nincsen. Viszont a recenzeált könyv további adatainak átnézése után így már biztosan kijelenthető, és Barabás összegzése ennél fogva kiegészíthető: a laikusoknak nyújtott pápai oltalom Magyarországon *kizárólag* királyi családtagokra vonatkozott, egyéb személy a vizsgált korszakban ilyenben nem részesült. A következőkben pedig röviden a tatárjárás és a pápaság viszonyrendszerének áttekintését olvashatjuk.

A következő nagyobb egység Magyarország és a Balkán kapcsolatát veszi vizsgálat alá, az egyházunió (Holics), az eretnekségek és a pogányság elleni küzdelem, valamint a tériópüspökségek kérdéseit. A fejezetből a boszniai, máig vitatott eredetű herezis vagy egyházszakadás miléte, magyar vonatkozásai kevéssé derülnek ki, de azért általában kiváló, összefogott tárgyalását kapjuk a résztémáknak, Barabás Gábor általában a legfrissebb szakirodalmat használja (mint Gál Juditnak a boszniai viszonyokkal is foglalkozó írásait), de a kun püspökségnél elvárható lett volna Ioan Ferent (1931, magyarul 1981), Makkai László (1936) monográfiáinak, valamint Victor Spinei írásának (The other Europa in the Middle Ages. Ed. by Florin Curta. Leiden–Boston 2008. 413–456.) ismerete, miként a szerémi egyházmegyénel Ternovác Bálint sok kérdést (mint a sokat vitatott területi kiterjedést) tisztázó írásának (Századok 2013.) felhasználása.

A szerző ezt követően az egyházkormányzati eseteket taglalja behatóan. Az egyházmegyék kapcsán nagyon helyesen, nemzetközi kontextusba helyezve a kérdést szövegi le: a 13. század elején Magyarországon sokkal inkább a királyi akarat, mint a káptalani választás szerepe érvényesült. Az összes közismert ügy (az 1204/1205. évi esztergomi érsekválasztás, Bertold kalocsai érseksége stb.), valamint az eddig kevesebb figyelmet nyert esetek is alapos elemzésben részesülnek, ilyen átfogóan először a magyarországi szakirodalomban. Ennek kutatástörténeti jelentősége eltárgadhatatlan.

Én csak az említett 1204/1205. évi esztergomi érsekválasztást ismertem behatóbban, mivel majd' másfél évtizeddel ezelőtt felkérésre elkészítettem János kalocsai, majd esztergomi érsek életrajzát. Barabás Gábor rövid leírását (197.) figyelmesen elolvastva néhány problémát éreztem, sőt olykor lényeges információk közlése maradt el. A szerző szerint ugyanis János kalocsai érsek a királyi jelölte volt, akit viszont az esztergomi káptalan nem kívánt főpásztornak, sőt egyes kanonokok Kalán pécsi püspököt kívánták az érseki székre juttatni. Ezt követően a veszprémi püspök és társai is nehezményezték a választásból való kihagyásukat. A király követői a pápánál kiálltak János mellett, Kalánból nem lett érsek, III. Ince Rómába hívta az érintetteket (kanonokok, püspökök), végül megerősítette János választását, és 1205 októberében elrendelte áthelyezését.

Magam a vonatkozó forrásokból (hiánytalanul megtalálhatóak a Die Register Innozenz' III. kötetében, sőt legtöbbjük már magyar fordításban is Katona István kalocsai érsekségtörténetének I. kötetében, 2001) és szakirodalomból (James Ross Sweeney híres 1977. évi tanulmánya, amely egyébként magyarul is olvasható: Aetas 1993.) egy részleteiben egészen különböző történetet olvastam ki: az esztergomi szék megüresedése után 1204 nyarán az esztergomi káptalan *posztulálta* (kérelmezte) a pápától János kalocsai érseket (hiszen már más egyházmegye élén állt), ezt Imre király és András herceg is támogatta. A *tartománybeli püspökök* (így a veszprémi is) megóvták Rómában a posztulációt a folyamatból való kimaradásuk és személyes okok miatt. A pápa ekkor Rómába rendelte a káptalant és a püspököket. Ekkor került a mozgalmas históriába Kalán pécsi püspök megválasztása, akit ekkor András támogatott. A szuffraganeus püspökök és a káptalan egy része ellenállt, és így Kalán pápai megerősítést sem kapott. III. Ince ekkor új választásra vagy posztulációra hívott fel, a káptalan viszont döntésképtelenné vált. Ebben a helyzetben a *pápa döntött* (nem a választást erősítette meg), és az ekkor már a tartománybeli püspökök által is támogatott János kalocsai főpap lett *áthelyezéssel* Esztergom új érseke. Az eset annyi jogi kérdést (pl. az érseki tartomány püspökeinek beleszólása a provincia metropolitájának megválasztásába) vetett fel, hogy egyes döntései a 13. század jelentős kánonjogi gyűjteményébe, a *Liber Extra*-ba is bekerültek (X 1, 5, 4), ahogy azt Sweeney immár közel négy évtizede nagyon színvonalasan bemutatta. E sorok írója megint csak nem szégyenpadra kívánja ültetni a monográfia

szerzőjét, hanem egy egyházi jellegű fejezet esetén arra hívná fel a figyelmet: ilyenkor a pontosabb fogalomhasználat alapkövetelmény, és az általam adott összefoglalás mutatja: nem feltétlenül vezet terjedelmesebb megfogalmazáshoz.

A problémás püspökválasztások bemutatása után a kisebb prelátusokkal kapcsolatos vitás ügyek kerülnek elő, és Barabás Gábor újfent hangsúlyozza: a király akarata általában még a pápai küldöttek beavatkozása ellenére is érvényesült. A továbbiakban képet kapunk az ortodoxia helyzetéről Magyarországon, a káptalanok anyagi helyzetének problémáiról. Nagyon szépen rímél a diplomatikai hatásokat tárgyaló fejezet gondolataira a szerző azon megállapítása, miszerint Róbert veszprémi püspök, majd esztergomi érsek mindig adott a pápaság véleményére döntéseikor. Ő egy kivételesen pápahű, a Szentszék által bizonyosan „saját emberként” kezelt főpap lehetett a kor magyar felsőklérusában. A továbbiakban pedig az exempt egyházakat érintő pápai utalásokat, Kalocsa és Esztergom érsekeinek, Esztergom és Veszprém főpásztorainak évtizedes ellentéteit mutatja be a monográfia. Magam itt is nagyon hiányoltam a nemzetközi hasonló jelenségek felvillantását, hiszen például az egy országban több érsek-problematika jelen volt Angliában, a skandináv államokban, de másutt is, és akár a magyar nyelvű szakirodalom (pl. a közelmúltban elhunyt Koszta László több írása) remek kiindulópont lett volna az európai párhuzamok felvillantására. Egy konkrét elírásra (241.) e helyütt is felhívnám a figyelmet: az 1199. december 14-én pápai védelembe részesített Henrik nem kolozsvári prépost volt (ilyen tisztség soha nem létezett), hanem *kolozsi főesperes* és valószínűleg gyulafehérvári kanonok (Die Register Innozenz' III. i. m. II/238. és 239. [248 és 249]. sz.).

A monográfiában a továbbiakban a korszak egyházfegyelmi ügyeiről olvashatunk, itt hírhedt esetek kerülnek elő, mint például III. Sándor pápa regisztrumának magyar egyháziak részéről történt megcsonkítása (1199), vagy a Kalán pécsi püspök elleni vádak az 1200-as évek elején. De Barabás Gábor a kevésbé ismert ügyekről is áttekintést ad, mint a csanádi püspök és a bizerei apát ellentéte, vagy az 1230-as évek végén működő fehérvári préposttal (akit Mihálynak és nem Miklósnak hívtak!) kapcsolatos problémák. Ezt a részt a munka igen jól sikerült alfejezetei közé sorolhatjuk, hasonlóan a következőhöz, ahol az egyháziak pereiről olvashatunk. Itt döntően — mint már tudjuk — tizedügyek kerültek elő, és kimagasló Pannonhalma dézsmapereinek aránya. Itt két apró megjegyzésem volna, az egyik bibliográfiai: Garamszentbenedek apátságának Keglevich Kristóf tollából van modern monográfiája (2012), a másik pedig forráshasználati: nem könnyű eligazodni az Árpád-kor kiadott forrásanyagában, de a pannonhalmi vonatkozású, a Wenzel-féle Árpád-kori Új Okmánytárban megjelentett okleveleket inkább a diplomákat újra, és általában pontosabban közreadó Pannonhalmi Rendtörténet kötetiből kellett volna citálni. Az összegzés előtti utolsó alfejezet pedig a hazai laikusok egyházak elleni erőszakos cselekedeteinek a pápai kiküldött bíraskodásban való megjelenését foglalja össze, hangsúlyozva a delegált ítélkezés nem túl hatékony mivoltát. Ez a rész is igen jól összefogott tárgyalása a kérdésnek.

Barabás Gábor könyvét egy bőséges Összegzés (289–297.) zárja, majd kiváló táblázatok mutatják be a pápai legátusokat, a velük kapcsolatos okleveleket, és a delegált bírák által vizsgált ügyeket. A pályája elején lévő szerzőnek e németül és magyarul is közreadott munkája a fentiek alapján nem mentes a kisebb-nagyobb hibáktól, és mint említettem, csak részben, részleteiben helyezi nemzetközi kontextusba a 12. század végétől a tatárjárásig terjedő pápai-magyar kapcsolatrendszer, jelentősége azonban így is eltagadhatatlan. Ez a magyar történetírásban az első modern monográfia, amely az apostoli szék és Magyarország kapcsolatának szinte minden fontos elemét egyszerre vizsgálja egy adott korszakban, így az úttörés nehéz munkájának kijáró elismerés is mindenképpen megilleti.

Thoroczky Gábor

A KIJEVI RUSZ ELSŐ KRÓNIKÁJA

Fordította Ferencz István. A fordításhoz a jegyzeteket írta Balogh László, Ferencz István, Font Márta, Kovács Szilvia, Polgár Szabolcs, Zimonyi István.

A tanulmányokat írta Balogh László, Ferencz István, Font Márta és Kovács Szilvia.

Szerkesztette Balogh László, Kovács Szilvia. (Magyar őstörténeti könyvtár, 30)

Balassi Kiadó, Budapest, 2015. 398 o.

A hazai olvasóközönség már hozzászólt ahhoz, hogy magyar nyelven általában a külföldi forrásoknak csak a magyarokkal foglalkozó részeit olvashatja, a teljes szöveget csak nagyon rit-

kán. Az Óoroszló Évkönyv magyar vonatkozásaihoz Hodinka Antal válogatásában, valamint a Kristó Gyula által elindított szegedi szöveggyűjteményekben férhetünk hozzá. Igaz, már Hodinka is sajnálatosnak nevezte, hogy az évkönyv latin, francia, német nyelvű, teljes fordításaihoz hasonló magyar kiadás nem készült. Jelen kötettel tehát a hazai medievisztika és szlavisztika nagy adósságát törleszti, hiszen elkészültével immár a legmodernebb szakirodalom alapján jegyzetelt, teljes fordításban olvasható a Kijevi Rusz első krónikája, amit kezdőszavairól hagyományosan csak „Régmúlt idők krónikája”-ként (*Poveszty vremennih let*) emlegetünk, és PVL-ként hivatkozunk rá.

A Vízözöntől az 1117-es évig tudósító krónika a Kijevi Rusz 10–12. századi eseményeire összpontosít, s erre az időszakra nézve páratlan tekintélyű történeti és irodalmi forrás. Szöveggyűjteménye hasonlóan valamelyest a 14. századi magyar krónikakompozícióhoz, hiszen ugyanúgy egy különböző kéziratagyományokból rekonstruált szövegű elbeszélő forrásról van szó. Hasonlóképpen, a „Régmúlt idők krónikája” legkorábbi kéziratai a 14–15. századból maradtak fenn, az 1370-es éveket követő időszakból. A krónikával foglalkozó szakirodalom is legalább olyan hatalmas és ellentmondásos, mint magyar társáé, különösen a lehetséges szerkesztések szerzőinek azonosításakor. A magyar krónikáknál persze a PVL irodalma sokkal gazdagabb, a szlavisztika mégiscsak egy világszerte művelt diszciplína. A krónika fordításához kapcsolódó alapos tanulmányokból a szerzők egyértelművé teszik, hogy az eredetileg rövid kolostori feljegyzéseken alapuló első szerkesztést 1112/1113 körül rögzíthették, amit 1116-ban és 1118-ban is átdolgozhattak. A mű első szerkesztése elfogult volt a megírást támogató Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem iránt, akit a trónon 1114-től vetélytársa, Vlagyimir Monomah követett, s akinek igényeit a következő szerkesztés vette figyelembe. A szöveg első kiadása az 1846-ban megindított, PSzRL-ként (Polnoe szobranije russzkih letopiszzej) emlegetett sorozat tagjaként jelent meg, igaz, az első nyomtatott krónikasorozat, a Nyikon évkönyv már 1767-ben napvilágot látott.

A PVL korai megismertetésében és kutatásában — amint azt Font Márta tanulmánya (*A PVL mint történeti forrás*, 249–278) is hangsúlyozza — a göttingeni professzor, August Ludwig Schlözer tett sokat, aki — a PVL kutatásában és kiadásában mindmáig meghatározó szerepet játszó Sahmatovhoz és Lihacsovhöz hasonlóan — az „L”, azaz az 1377. évi Laurentius krónika kéziratát választotta az 1802–1809 között, öt kötetben megjelent Nyesztor-krónika fordításának alapkezdőkrónikájának. Schlözer a magyar történelem iránt is érdeklődött; ennek az érdeklődésnek számos, egymástól is távol eső területe volt, s ezek egyike éppen a magyar–oroszló krónikák közötti kapcsolat volt.

A magyar Névtelen (P mester) és az orosz krónikák közötti kapcsolat fontos vitatéma volt a 18. századi, elsősorban német szakirodalomban. Az Anonymus-geszta felfedezése és Schwandtner általi kiadása (1746, 1765, 1766) európai szenzációvá vált. Ilyen élnék és naprakész nemzetközi érdeklődés azóta sem kísérte egyetlen magyarországi középkori forrás kiadását sem. Elsőként Bél Mátyás vetette fel a Schwandtner-kiadáshoz írott nagyhatású bevezetőjében, hogy a magyar krónikás kölcsönözhetett az orosz szerzőtől. Johann Salomon Semler 1765-ben egy Oroszló történetéhez írott bevezetőjében megemlékezett a Névtelenről és annak orosz vonatkozásairól, de, nyilván tudatosan, említés nélkül hagyta az átvétel lehetőségét. Kritikája alapja a Névtelen — általa felismert — nyugati mintáival való egybevetés lett. Semler már 1761-ben felismerte, hogy Anonymus használta Regino szövegét, majd párhuzamos táblázatban közölte a szövegeket, s vonta le a következtetést: a magyar krónikás csúnyán félreérti forrását. Végül arra a következtésre jutott, hogy Anonymus forrásértéke az orosz történelem vonatkozásában is ennek megfelelő lehet. Az orosz krónika és a névtelen magyar krónikás műve közti lehetséges kölcsönhatás cáfolatát August Ludwig Schlözer, majd nyomában Karamsin (1816) végezte el. Schlözer is hosszan idéz Anonymustól, gyakorlatilag ismét kinyomtatja annak első tizenkét fejezetét, de eleve kétségbe vonja, hogy több száz év távlatából bármiféle hiteles információval is rendelkezhetett volna a 9. századi Rusz-beli viszonyokról (Schlözer, *Nestorchronik*, 3: 107–148). Mindenesetre Vágó Pál Anonymust követve 1882-ben megfestette a „Magyarok Kijev előtt” c. képét, amit az új Magyar alkotmány díszkiadása mértéktartóan „feltehetően 995”-re datál.

Végül meg kell emlékezni a szláv forrásokról, amelyek az Óoroszló őskrónika révén több ponton is érintkeznek a magyarországi nemzeti krónikával. Font Márta tanulmányában meggyőzően tisztázta ezek rekonstruálható szövegállapotát, feltételezhető keletkezési idejüket. A legfontosabb esetekben arra az álláspontra jutott, hogy a közvetlen kapcsolat a Rusz-beli és a magyar krónikások között vagy nem igazolható, vagy csak igen áttételesen. Anonymus esetében kizárja a keleti források ismeretét, míg a nemzeti krónika szövege esetében megengedi annak valószínűs-

gét, hogy bizonyos információk éppen a magyar krónikákból — de nem Anonymusból, mint Koroljuk gondolja — jutottak el az orosz forrásokba. A „Régmúlt idők krónikája” egyszerre krónika, évkönyv, legendárium, s tartalmazza Vlagyimir Monomahnak a fiai számára készített – és a szláv térségben egyetlen, egyébként fordításban már korábban is olvasható „királytükret” (Poucsenyie/Tanítás). A PVL-ben a Ruszra vonatkozó évszámok a 852. évtől veszik kezdetüket, de végül a varég fejedelmek behívásának 862-es évszáma vált az orosz államalapítás 1862-ben megünnepeelt időpontjává.

A kísérő tanulmányok írói jól érezték, hogy a forrás teljessége feletti öröme mellett a hazai olvasók érdeklődése továbbra is elsősorban a magyar említésekre (Font Márta: *A Kijevi Rusz és a magyar királyság*, 303–316.), valamint a kunokra vonatkozó fejezetekre fog irányulni. A jegyzetek meggyőzően vonultatják fel a szakirodalmat annak bizonyítására, hogy a magyarok minden bizonnyal érinthették 9. századi vándorlásuk során a területet. Ugyanakkor a Kijev területén említett „Álmos”(Olima)-udvarházának (882) — többeknek, köztük Fodor Istvánnak (Bp, 2008) kevéssé elutasító álláspontja ellenére — valószínűleg semmi köze a magyar fejedelemhez, miként a magyar hegy (Ugor hegy, 898) szókapcsolat értelmezésénél sem árt az óvatosság, hiszen a mellék-név után grammatikai okból eredetileg nem a ’hegy’ szó állhatott. Balogh László többek között az orosz szövegben előforduló fehér és fekete magyarok/ugorok értelmezésére kínál megoldást (*A magyarság a kelet-európai nomád népek sorában*, 279–302.). Meggyőzően utal arra, hogy nem lehet ezeket az említéseket egy egységes leírás részeként olvasni. Hasonlóképpen körültekintően mutatja be Kovács Szilvia (*A kunok a PVL-ben*, 317–332.) a kunok szerepét a krónikában, s figyelmeztet arra, hogy a magyarok és kunok életmódjának PVL-beli összehasonlítását nem tekinthetjük korabeli hiteles forrásnak, különösen nem a magyarok 11. századi nomadizmusának vitatott kérdéskörében. Ugyanakkor a Vlagyimir fia Borisz kíséretében leírt Magyar György (Georgij Ugrin, 1015. évnél) és testvérei története hitelesnek tekinthető, miként a krónika közvetett utalásaiból Font Márta igazolhatónak érzi, hogy I. András még herceggként részt vehetett a Rusz oldalán az 1043-as bizánci konfliktusban. (Erről részletesebben lásd Font Márta tanulmányát a *Világtörténet* 2015:4. számában, 607–624.)

Hagyományosan a legtöbb figyelem Kálmán király 1099-ben a vlagyimiri fejedelem hívására vezetett és Przemysl közelében a kunok váratlan megjelenésnek köszönhetően súlyos magyar vereséggel végződő hadjáratára irányul. A magyar és orosz krónikás hagyomány hasonlósága valóban meglepő, Koppány püspök halálát nevének említésével mindkét forrás pontosan regisztrálja. Érdekes, hogy a kun kontingens létszámát az orosz krónika szövege 300 főben adja meg. Az adatot a jegyzetírő jó érzékkel el is fogadja (202.), ugyanakkor a pár sorral lejjebb, Borosy András nyomán említett 16 ezer fős magyar sereglétszám ebben a korban túlságosan magasnak tűnik. Az orosz krónikások folklorisztikus érdeklődését mutatja, hogy a seregek összecsapását kiválasztott személyek párbaja, birkózása helyettesíti, a magyar Botond történethez hasonlóan (992, 1022 évek).

A kötetet térképmelléletek, hasznos, naprakész irodalomjegyzék és névmutató egészíti ki. A több évtizedes előkészületek eredményeként a krónika méltó, gondosan jegyzetelt magyar fordítását veheti az olvasó a kezébe.

Veszprémy László

Bagi Dániel

AZ ANJOUK KRAKKÓBAN

Nagy Lajos lengyelországi uralmának belpolitikai kérdései

Kronosz Kiadó, Pécs, 2014. 147 o.

Hiánypótló munkát adott közre Bagi Dániel, a Pécsi Tudományegyetem Középkori és Korai Történeti Tanszékének docense, amikor a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1999-ben megvédett doktori disszertációját — rövidített és javított formában — a Kronosz Kiadó gondozásában nemrégiben megjelentette. A kötet Nagy Lajos lengyelországi uralmának történetét, az 1370 és 1382 között fennálló magyar–lengyel perszonálunió vitás kérdéseit dolgozza fel: a magyar medievisztika számára azért is különösen értékes a kiadvány, mivel a hazai szakirodalom-

ban mindeddig csupán részlegesen érintett problematikát a témához vonható forrásokat újraértékelve, a lengyel kutatás eredményeit is kiválóan ismerve mutatja be.

A könyv első fejezete (*Nagy Lajos krakkói uralma a történeti irodalomban*, 9–16.) azt összegzi, milyen vélekedések láttak a megelőző történeti irodalomban a lengyel história ezen periódusának vonatkozásában napvilágot. Míg a középkorászat nagy figyelmet szentelt a Piast-monarchia újraegyesítésének és megerősödésének — vagyis Łokietek Ulászló (1320–1333) és Nagy Kázmér (1333–1370) uralmának —, valamint a Jagelló-kor hajnalának (az 1384 és 1399 között regnáló Anjou Hedvig az őt a trónon követő Jagelló Ulászló felesége lett), addig a perszonáliunió időszaka egyfajta köztes periódusként alig-alig keltette fel a szakma érdeklődését.

Azok, akik mégiscsak érintették Nagy Lajos lengyelországi uralkodásának kérdését, két, egymással szöges ellentétben álló nézetet honosítottak meg a történettudományban. Akadtak egyfelől, akik úgy értékelték, Károly Róbert Lengyelországban is hatalomra került fia második országában nem kormányzott. A lengyel ügyek iránt kevésbé érdeklődő uralkodónak a Świętosław Orzelski nyomán a 16–17. század fordulóján megszületett képe oly mértékben határozta meg a történeti gondolkodást, hogy a 19. századot (Jakob Caro, Jozef Szujski) követően az elmúlt időszakban is jelentek meg olyan munkák, amelyek anarchiként láttatták Lajos gyengekezü uralmát (Engel Pál, Norman Davies vagy Jörg K. Hoensch). Másként vélekedtek azok — így elsőként a Lajos lengyelországi királyságának 1918-ban monográfiát szentelő Jan Dąbrowski —, akik szerint Lajos, elsősorban dinasztikus céloktól vezérelve, modernizálni kívánta a Piastok államát: uralma kísérlet lett volna a Nyugat-Európából az Anjou-korban Magyarországra is behozott kormányzati módszerek lengyelországi meghonosítására. Egyetlen kérdésben azonban az egymással dacoló nézetek ellenére is egyöntetűen foglalt állást a szakma: mindkét álláspont képviselői Nagy Lajostól eredeztették a lengyel nemesség jogait — tette ezt különös hangsúllyal Jan Dąbrowski és Divéky Adorján.

Hogy a medievisztika korábban megfogalmazott megállapításai mennyiben állják meg helyüket, azt Bagi Dániel a forrásokat újfent mérlegre téve vizsgálja meg. Nagy Lajos lengyelországi uralmának megítélésével kapcsolatban a szerző két alapvető forrás tanúságtételét használja fel: a kortárs Czarnkowi János krónikáját és Nagy Lajos 1374-ben kibocsátott kassai privilégiumlevelét veszi tüzetesebben is górcső alá (*A korszak forrásai*, 17–50.).

Már csupán a témával kapcsolatos gyér okleveles anyag miatt is felértékelődik a Lajos király lengyelországi uralmát lefestő narratív kútfőnek, Czarnkowi János elbeszélésének a jelentősége. Tudnunk kell azonban, hogy a Nagy Kázmér korszakának is emléket állító krónika korántsem közöl pártatlan beszámolót az 1370 utáni évtized eseményeiről. A gnieźnoi főesperesi, majd pedig királyi alkancellári méltóságba jutott Czarnkowi János a Kázmér-halála utáni trónutódlási vitában, Lajos nagy-lengyel ellenzékével érte egyet, az elhunyt Piast-uralkodó sírjából a királyi felségjelvényeket — minden bizonnyal valamely trónkövetelő számára — ellopta: fennmaradt ítéletlevelének (1372) tanúsága szerint pályája ekkor derékba tört, tette miatt hivatalától megfosztották. Ebből is következik, hogy míg a Kázmér haláláról és Lajos megkoronázásáról, valamint az új király első intézkedéseiről beszámoló passzusok a krónikás személyes élményein — és talán az alkancellárként a kezén minden bizonnyal megfordult okleveleken — alapulnak, addig a későbbi időszakok vonatkozásában az udvarból elkerülve az ekkor munkájába már lokális hírszerzőt is beépítő Czarnkowi János a krakkói eseményekből azt jegyezte csupán fel, amiről Nagy-Lengyelországban hallomásból értesült. A Lajos királyságának első éveiről részletekben gazdag képet rajzoló történetíró szubjektív hangvételű elbeszélésére támaszkodott később Jan Długosz is, amikor Nagy Kázmér utódjának uralkodását megjelenítette.

Az 1374. szeptember 17-én kibocsátott kassai privilégiumlevelet — amelyre Bagi Dániel a Nagy Lajos lengyelországi uralmával kapcsolatos legfontosabb forrásként tekint, és munkájában *in extenso* közöl (29–32.) — a történeti irodalom a középkori lengyel história kiemelkedő jelentőségű dokumentumaként: nemesi szabadságlevélként és rendi alkotmányként értékelte. Mit tartalmaz mármint Nagy Lajos egyetlen — a krakkói Czartoryski Könyvtárban őrzött — példányban fennmaradt diplomája? A szerző által részletesen ismertetett rendelkezések közül ehelyütt azt a kettőt emelném csupán ki, amely Bagi Dániel további elemzése szempontjából a legnagyobb jelentőséggel bír: szabályozza egyrészt a kassai privilégium a trónutódlás kérdését — lehetővé téve, hogy férfi örökös híján Lajos leányai kerüljenek trónra —, másrészt pedig az adózást. Utóbbi kapcsán kimondja, hogy a városok, valamint a nemesek mindenfajta birtokai a korábbi szolgáltatások terhe alól mentességet nyernek, ám kötelesek minden jobbágytelek után évi két garast a király

számára megfizetni. Szól ezek mellett a dokumentum a bárók és nemesek hadba vonulásáról, az országos méltóságok betöltéséről, a királyi várak javításáról vagy a *descensusról* is.

Kereste a privilégiumlevél forrásait a kutatás Nagy Kázmér törvényeiben és statútumai-ban, és felfedezni vélte előzményeit a magyarországi fejlődésben is. Az utóbbi álláspontot részle-tesen kifejtő Divéky Adorján a nevezetes irat közvetlen előképét Nagy Lajos 1355. évi budai ki-váltságlevelében látta (a magyar király ezt akkor állította ki a lengyelek számára, amikor Kázmér súlyos betegsége folytán a lengyelországi trón utódlásának kérdése aktuálissá vált), és mindkét dokumentumot az Aranybullára — annak az 1351. évi megújítására — vezette vissza. Divékyvel polemizálva Bagi Dániel úgy ítéli meg, hogy a látszólagos szövetség szerű egyezések ellenére jelentő-sebb tartalmi párhuzamokat nem fedezhetünk fel a kassai privilégium és a magyar törvények kö-zött: utóbbiakat tehát — ahogyan egyébként a lengyelországi törvénykezési emlékeket sem — nem tekinthetjük a hagyományosan a lengyel nemesség szabadságleveléként értelmezett doku-mentum előzményeinek. A budai privilégium azonban — amelyben Lajos azt rögzítette, milyen intézkedéseket tesz majd lengyel uralkodóként — valóban fontos előképe az 1374. évi kiváltság-levélnak, amely rendelkezéseiben lényegét tekintve az 1355. évi oklevél egyes pontjait hagyja hely-ben, vagy éppen ezeket módosítja. Állást foglal könyvében Bagi Dániel a kassai oklevél „műfaját” illetően is. Észrevételeit a következőképpen összegzi: „(...) óvatosan megkockáztatható, miszerint kevés a valószínűsége annak, hogy a kassai privilégium általános, a király és a rendek, de különö-sen a nemesség tárgyalásain kikristályosodott jogbiztosító dokumentum lenne, sokkal valószínűbb ugyanis, hogy Lajos akaratát és céljait tükrözi.” (49.) A dokumentum a szakirodalom általános vélekedésével szemben nem kizárólag a nemességhez szól — az adó kérdése például a városokat is érinti —: sokkal inkább tekinthetjük az iratot Nagy Lajos egyetlen lengyel törvényének, mint nemesi alkotmánynak.

Az eddig bemutatott két forrás alapján — az elsőbbséget Czarnkowi János indulattól sem mentes leírásával szemben a kassai privilégiumlevélnek adva — Bagi Dániel a továbbiakban há-rom nagyobb kérdéskör mentén vizsgálja Lajosnak a lengyel alattvalóihoz fűződő viszonyát: *a)* foglalkozik a trónöröklés kérdésével, *b)* tárgyalja az adóügyet, *s c)* szentel végül egy fejezetet az Anjou-uralkodó társadalompolitikájának is.

Nézzük meg elsőként is, hogyan látja Bagi Dániel a trónutódlás problematikáját (51–63.!) Amikor 1370-ben Nagy Kázmér belehalt egy vadászbaleset alkalmával elszendvedett sérüléseibe, nem maradt törvényes férfi utódja: azt, hogy halálával unokaöccse, Nagy Lajos örökölte Lengyel-ország trónját, a történeti kutatás általában politikai alku eredményének tekintette. Jelen kötet szerzője szerint kétségesnek kell azonban ítélnünk, hogy született-e a kérdésben határozott jelle-gű megállapodás akár a visegrádi királytalálkozó alkalmával — amikor aligha lehetett még arra számítani, hogy a lengyel király örökös nélkül távozik az élők sorából —, akár pedig néhány évvel később: 1338-ban vagy 1339-ben, mint ahogyan azt 15. századi forrásaink, Dlugosz és Thuróczy krónikái állítják. Bizonyos azonban, hogy Lajos utódlása immáron konkrétan is felmerült, amikor Kázmér a litvánok elleni 1351. évi hadjáratban súlyosan megsérült. A budai privilégium látszik jelezni, hogy az 1342 óta uralkodó magyar királyra a lengyel trón várományosaként tekintettek: a majdani lengyelországi uralkodásával kapcsolatos oklevelet Lajos 1355-ben egy, a Lengyel Királyságból érkezett négyfős küldöttség kérésére bocsátotta ki.

Nem csupán a politikai egyezségek határozták azonban meg, hogy az utolsó Piast király halálával a magyarországi Anjouk léptek lengyel földön trónra: mindebben legalább olyan szere-pet játszott a vérségi öröklési jog, mint a megkötött alkuk. Úgy tekintették ugyanis, hogy közvet-len férfi leszármazó híján a királyságot a vér szerinti legközelebbi nőrokonnak — mint jog szerin-ti örökösnek — a férfi utódai örökölhetik: ily módon Kázmér jog szerinti örökösének Łokietek Er-zsébet, a trón tényleges várományosának pedig Lajos számított.

Károly Róbert fiát kellemetlen meglepetésként érte Krakkóban, hogy nagybátyja — az elő-zetes várakozásokkal szemben — végrendeletében adoptálta unokáját, Stettini Kázmért, s az or-zszág harmadát neki juttatva a hatalmat megosztotta közte és Lajos között. A testamentum végre-hajtását a kis-lengyel nemesség támogatását élvező Anjou-örökös végül megakadályozta: Stettini Kázmérnak néhány kisebb birtok jutott csupán.

A trónutódlás kérdését azonban — férfi örököse Lajosnak sem lévén — rendezni kellett az ő halálának esetére is: míg a budai privilégium mindössze Łokietek Erzsébet fiúgyermekét vette lehetséges örökösökként számba, addig az 1374-ben Kassán kibocsátott oklevél értelmében fiú örökös híján Nagy Lajos valamelyik leányára is szállhatott a lengyel trón. A lengyel nemesség —

legalábbis annak a Lajos mögött felsorakozó része — azért is látta a megoldást elfogadhatónak, mivel a lányok (bármelyikük) révén tulajdonképpen a Piast-kontinuitás is fennmaradt.

A recenzált könyv soron következő fejezete (64–83.) az adókérdéssel foglalkozik: a kassai privilégiumnak az adóval kapcsolatos rendelkezése kapta a kutatásban a legtöbb figyelmet. Az 1374. évi oklevél megfelelő passzusát az utókor adócsökkentésként értelmezte, összefüggést vélt felfedezni a királyi hatalom gyengülését és a nemesi szabadságok megerősödését eredményező intézkedés és a trónutódlás szabályozása között: Nagy Lajos a lengyel nemesség számára kedvező lépést leányai örökösödési jogának elismeréséért cserébe tette volna meg. Bagi Dániel részletesen is górcső alá veszi, mennyiben igazolják forrásaink a rendelkezés illetően értelmezését. Míg a kortárs Czarnkowi János egy, a kassai privilégium vonatkozó passzusának megfelelő kétgarasos adó, a *poradlne* bevezetéséről tud — ez az egyházi birtokokon huszonnégy garasra rúgott volna —, addig a kutatás a humanista történetíró Jan Długosz krónikája alapján azt vélelmezi, hogy a korábban is létező adófajta megelőzőleg tizenkét garast tett ki: ennek a feltételezett állami adónak az összegét csökkentette volna tehát Lajos 1374-ben.

Valóban létezett-e azonban állami egyenes adó a Piastok lengyel államában? Hogy a kérdést megválaszolhassa, a szerző elsőként is azt tekinti át, mit árulnak el forrásaink a *poradlne* ('ekeadó') nevezetű szolgáltatásról. Bár Czarnkowi János a Nagy Lajos idejében megjelenő adót ezen a néven említi, a már a részfejedelemségek korában is adatolható, pontosabban azonban meg nem határozható szolgáltatás, úgy tűnik, a krónikás tollán kapcsolódott csupán össze a Nagy Kázmér utódja alatt fizetendő kétgarasos adóval. A ránk maradt források nem igazolják annak a tizenkét garast kitevő állami szolgáltatásnak a meglétét, amely mellett egyedül Długosz krónikája tanúskodik. A kassai oklevél megfelelő rendelkezésében nem adócsökkentést, hanem minden bizonnyal az állami egyenes adó lengyelországi bevezetését kell látnunk. A lengyel nemesség követeléseire Lajos már 1355-ben ígéretet tett arra, hogy az *ulta consuetam et solitam libertatem* szedett adókat eltörli, ám a kincstárnak járó szolgáltatásokról nem mondott volna le. Az, hogy a Magyarországon Károly Róbert által bevezetett kapuadóhoz hasonlatos adó nem Lengyel Királyságban nem létezik, feltehetőleg akkor válhatott számára csupán világossá, amikor nagybátyja halála után Krakóban a trónt elfoglalta. A kassai privilégiummal Lajos, korábbi ígéretének eleget téve, eltörölte tehát egyfelől a világi birtokokhoz kapcsolódó korábbi szolgáltatásokat — és ezen a ponton valóban láthatunk talán összefüggést a királyi kedvezmény és nőági örökösödés elismertetése között —, másfelől azonban, immáron komoly modernizációs kísérletként is értékelhető lépésként, bevezette azt a kincstárnak járó adót, amelyet a világi birtokokon szedtek, és összege valamennyi jobbágytelek után évi két garast tett ki. Ez utóbbi intézkedését, ahogyan azt számunkra Czarnkowi János tudósítása ugyancsak jelzi, korántsem kísérhette egyöntetű lelkesedés. A magyarországi kapuadónak megfelelő szolgáltatást elsőként feltehetőleg a keleti területeken, Halics–Volhíniában kezdhette el az uralkodó behajtani. Később, 1381-től az egyházi birtokon is találkozhatunk a kincstár számára fizetett adóval, amely ott telkenként négy garast jelentett.

Munkája utolsó fejezetét (84–117.) Bagi Dániel Nagy Lajos lengyelországi társadalom-politikájának szenteli: előljáróban általánosságban jellemzi a király és a lengyel politikai elit kapcsolatát, majd három olyan részkérdést tárgyal, amelyek — a már érintett adóketés mellett — ezt a viszonyt döntően meghatározták. Górcső alá veszi 1. a szakirodalomban Nagy Lajosnak tulajdonított birtok-restitúciókat és 2. a királynak az őt támogató előkelők számára tett állítólagos birtokadományait. Végezetül arra tér ki, hogy 3. mennyiben hozott az Anjou uralkodó regnálása az országos főméltóságok betöltésében változásokat.

Nagy Lajos és a lengyel nemesség viszonya kapcsán a szerző a következőket emeli ki: Czarnkowi János alapján úgy tudjuk, hogy már Károly Róbert idejében is volt Anjou-párt Lengyelországban. Hogy ez így lehetett-e, azt forrásaink alapján igazolni nem lehet, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy Nagy Kázmér halálát követően Lajos egy olyan országba érkezett meg, amelynek politikai elitjén belül különböző érdekcsoportok álltak egymással szemben. Ugyancsak a már több ízben említett krónikás, Kázmér egykori alkancellárja tájékoztat bennünket arról, hogy a Piast-dinasztia utolsó királyát a Wawel székesegyházában éppen azon a napon temették el, amikor az új uralkodó az országba megérkezett, és őt a nemesek Ószardencél fogadták: ez a példa is megvilágítja, hogy két külön csoport vehetett részt a gyászszertartáson és Lajos köszöntésén. Kétségtelennek látszik, hogy Łokietek Erzsébet fiát elsősorban a kis-lengyel nemesség támogatta — a politikai elit már a Piastok idejében belőlük verbuválódott —, míg a nagy-lengyel nemesek,

mivel ők az Anjouk helyett inkább a Luxemburgok irányába orientálódtak volna, ellenlábasai voltak az új uralkodó politikájának.

A szakirodalomban általánosan elfogadott tételnek számít, hogy Nagy Lajos — lányai trónöröklése számára magának híveket biztosítandó — nagy számban adott volna vissza olyan birtokokat, amelyeket alattvalóitól korábban Kázmér vett el. Az utolsó Piast idejében lezajlott birtokvisszavételek okával kapcsolatban — a források kínálta válaszok híján — mindössze hipotéziseket fogalmazhat meg a kutatás. Felmerült lehetőségként, hogy politikai ellenfeleit büntette ily módon Kázmér, de elképzelhető akár az is, hogy a cseh királyok által egykor juttatott földeket kívánta visszavenni. Indokolta a medievisztika a lépést az uralkodó nagyobb szabású gazdasági terveivel is: ezekben a királyi birtokállomány átrendezésének és a méltóságok birtokokkal való javadalmasításának jutott volna szerep. Áttérve mármost a számunkra érdekes periódusra, a Lajos feltételezett birtok-restitúciói mellett a szakirodalomban tanúsággal hívott forrásokat mérlegre téve Bagi Dániel meglepő eredményre jut: az 1370–82 közötti időszak nagymértékű birtokvisszaadásainak tényét a ránk maradt — egyébként meglehetősen gyér — okleveles anyag nem látszik alátámasztani. A szerző egyetlen olyan esetet talált mindössze, amikor a korábbi birtokost — annak kérésére — Lajos olyan birtokba helyezte vissza, amelyet elődje jogtalanul vett volna el.

A medievisztika egy másik, Lajos uralmával kapcsolatban megfogalmazott tételét — a király trónutódlási politikájának támogatása érdekében javadalmakkal jutalmazta volna a mögötte felsorakozó kis-lengyel elitet — veszi kritika alá szerzőnk, amikor az Anjou-király alatti birtokadományozások kérdéskörét vizsgálja meg. A módszer, amelyet alkalmaz, a következő: sorra veszi azon nemesi famíliákat, amelyek a 14. századi Lengyel Királyságban jelentős szerephez jutottak, és megvizsgálja, mit tudhatunk meg birtokállományuk gyarapodásáról. A Bogoriák, a Tarnowskiak vagy a Goraj nemzetség történetét áttekintve számára az a következtetés adódik, hogy — míg Łokietek Ulászló idején vagy Kázmér uralkodásának első felében valóban jellemzőek voltak a politikai elit számára tett nagyobb birtokadományok — a donációk száma az utolsó Piast regnálásának második felére erősen lecsökkent: a korszakból fennmaradt kisszámú oklevél azt látszik mutatni, hogy ez utóbbi tendencia folytatódott Nagy Lajos korában is.

Lajos társadalompolitikája kapcsán megvizsgál végezetül Bagi Dániel egy harmadik, a szakirodalomban több alkalommal is napvilágot látott tételt: ennek értelmében a király — ismételtlen dinasztikus céljaival összefüggésben — uralkodása kezdetén lecsökkent volna elődje hivatalnokait. A Kázmér-kori elit eltávolítására egyértelműen utal Czarnkowi János krónikája. Az elfogult beszámoló lejegyzőjéről tudjuk azonban, hogy nem csupán pártossága miatt vesztette el a kancellári méltóságát: a koronaékszerek elrablása miatt kényszerült hivatalából távozásra. Kérdéses, mennyiben vehetjük komolyan a haragtól fűtött krónikás híradását egy általános személycserével kapcsolatban. Egyéb kútfőink két esetet őriztek meg mindössze, amely tisztogatásokra utalhatnak: Jarosław Bogoria gnieźnói érsekről, az Anjou-kormányzat ádáz ellenfeleiről fennmaradt azonban, hogy hirtelen megvakulása miatt kényszerült visszavonulásra, Gułtówi Przeclaw nagy-lengyel sztárosztát pedig azért váltotta le Lajos, mert a tartományban pénzromlást idézett elő. A fontosabb tisztségek betöltőinek során végigtekintve Bagi Dániel a következő megállapításra jut: a hatalmi eliten belül következtek ugyan be kisebb változások Lajos idejében, ám ezek ugyanazon személyi körön belül történtek, amely Kázmér uralma alatt is bírta már a fontosabb pozíciókat. A szerző ismételtlen sikerrel cáfolja a szakirodalom egyik széles körben elfogadott tételét: azt a tézist, amely szerint Lajos és anyja céljaik előmozdítása érdekében saját maguk teremtettek volna meg egy új, őket támogató hatalmi elitet.

Nagy Lajost mindeddig negatív figuraként látta-láttatta a lengyel historiográfia: az itt bemutatott kötet az első kísérlet arra, hogy a források újraértelmezése révén az uralkodó sötét tónusokkal megfestett képe némiképp módosuljon. Bagi Dániel Czarnkowi Jánosnak a kutatásban eddig a téma elsődleges forrásaként számon tartott, ám pártos hangvételű krónikája helyett Lajos 1374-ben kibocsátott kassai privilégiumlevelét — és a periódus gyér okleveles anyagát — alapul véve kereste a választ arra a kérdésre, hogyan is értékelhető a krakkói Anjou-kormányzat tizenkét esztendeje: minuciózus elemzése révén a medievisztikában nem először felmerülő problémákra sikerült új válaszokat találnia. A munka jól rávilágít arra, hogy sem az az álláspont nem tartható, amely szerint Lajos a Lengyel Királyságban ne uralkodott volna, sem pedig az, amely szerint a király egész lengyel politikáját dinasztikus céljai határozták volna meg. A szerző rámutat, alighanem Łokietek Erzsébet fiában kell az első lengyel állami egyenes adó bevezetőjét látnunk.

A kötethez — amelynek eredményeit reményeink szerint a lengyel medievisztika is megismeri és sikerrel hasznosítja majd — egy, a lengyel és a litván államot a Piast- és a Jagelló-dinasz-

tia uralkodása alatt ábrázoló térkép is készült: ez utóbbi Nagy Béla munkája (121.). A kutatás fontosabb megállapításait részletes német nyelvű rezümé összegzi (141–147.).

Csákó Judit

GODFREY OF VITERBO AND HIS READERS

Imperial Tradition and Universal History in Late Medieval Europe

Edited by Thomas Foerster

Franham, Surrey-Burlington, VT, Ashgate, 2015. 195 o.

VITERBÓI GOTTFRIED ÉS OLVASÓI

Birodalmi hagyomány és egyetemes történelem a késő középkori Európában

A kötetet szerkesztő Thomas Foerster (Norwegian Institute in Rome, University of Oslo) bevezetőjében kiemeli, hogy az 1120-as években, minden bizonnyal Viterbóban született szerző a középkori történetírás jeles képviselői közé tartozott. Ennek ellenére különböző szerkesztésekben és címek alatt hagyományozódott nagy, a világtörténetet tárgyaló művei, az 1180-as években a folyamatosan bővített és átdolgozott, prózában és versben íródott, alapvetően egyetemes történeti kézikönyvnek tekinthető „Speculum regum”, a „Memoria seaculorum” más néven „Liber memorialis”, a „Liber universalis” majd az utóljára elkészült, több szerkesztésben ránk maradt „Pantheon” igen csekély megbecsülést vívtak ki a modern történészek körében. (Az egyes változatok kritikai kiadásának hiányában a kéziratok azonosítása, tényleges címének meghatározása sem mindig egyértelmű). Valóban, csekély egyedi, történeti értékű információval rendelkeznek, annál több bennük a szórakoztató és épületes történet és legenda; történeteket, mintsem történelmet veszünk a kezünkbe (Geschichten statt Geschichte) így szinte napjainkig kellett várni újrafelfedezésükig, ami kéz a kézben haladt a népszerű középkori világtörténeti és genealógiai irodalom újraértékelésével. (vö. Maria E. Dorninger: Gottfried von Viterbo. Ein Autorin der Umgebung der frühen Staufer. Stuttgart, 1997; L. J. Weber: Godfrey of Viterbo's Pantheon: Origin, Evolution and Later Transmission, Los Angeles, Diss., 1993, Uő: The Historical Importance of Godfrey of Viterbo, Viator, 25, 1994, 153–191.) Viterbói Gottfried munkáinak modern megítélését különösen hátrányosan érintette a Freisingi Ottó műveivel való összehasonlítás. A kortársak véleménye azonban még eltért az utókorétól, s a két nagy történetíró művei nagyjából hasonló népszerűsége tettek szert, és közel azonos számban hagyományozódtak ránk: a „Pantheon” a töredéket nem számolva félszáz másolatban őrződött meg, 1559-ben pedig nyomtatott kiadása is megjelent. Jelen kötet is alapvetően arra keresi a választ, hogy Európa szerte minek volt köszönhető a szerző és művei, leginkább a „Pantheon” népszerűsége. A kötet tanulmányai is ennek jegyében készültek, a szerző személyén, felhasznált forrásain, a művekben kitapintható ideológiai, eszmetörténeti vonatkozásokon át próbálnak a siker titkához közelebb jutni.

A Viterbói Gottfried modern kori újraértékelését egyik elsőként kezdeményező Maria E. Dorninger (Universitát Salzburg) „Gottfried modern olvasói” című tanulmányában részletesen száma veszi mindazokat a kifogásokat, olykor vádakat, amivel a 19. század vége óta Gottfried műveit illették. Eközben az olvasó elé tárja az újabb kutatási eredményeket, amelyek részben a szerző személyére — a kancelláriában tevékenykedő „Arnold II C” jegyzővel való, valószínűsített azonoságára, műveltségére (többek között római jogi tájékozottságára), illetve a császári kancelláriában elfoglalt helyére — vonatkoznak, részben művének irodalmi értékeire, a művek keletkezésére és célközönségére fókuszáltak. Dorninger tanulmánya a kézirati hagyomány újraértékelésében is számos újdonságot hozott.

Jean Dunbabin (honorary fellow at St Jane's College, Oxford) „Viterbói Gottfried politikai eszméinek jellemző jegyei” című tanulmányában a szerzőnek elsősorban a Pantheonban megfogalmazott politikai nézeteit vizsgálta. Vizsgálata középpontjában annak a birodalom-konceptiónak a jelentősége áll, amelyre Viterbói Gottfried az egész világtörténelmet felfűzte. Gottfried egyrészt hangsúlyozta, hogy ugyan a császári koronát a pápa adja, az mégis Istentől ered. Másrészt a császároknak eredetileg Jupiter-től eredeztetett, de akkorra megkopott karizmája helyett az itáliai és német királyok leszármazását közvetlenül a trójai hősökig, Priamos két fiáig vezette vissza.

Kai Hering (Universitát Dresden) „Viterbói Gottfried: történetírás és birodalmi legitimitás a korai Hohenstaufen udvarban” című tanulmányában a császári legitimitáció szempontjait vizs-

gálta a szerző műveiben, elsősorban a „Speculum regum”-ban. Gottfriedet egész életútja a császári udvarhoz kapcsolta, III. Konrádtól kezdve egészen Barbarossa Frigyes fiáig, VI. Henrikig császári káplánként és jegyzőként, többször követként szolgált. Az *imperialis prosapia*, a császárok nemzetségének visszavezetése — Nagy Károlyon, Priamoson és Nagy Sándoron át — a bibliai uralkodóig, egészen Nimródig, még a magyar krónikáirásra is hatással lehetett, noha a jelen kötetben sehol sem történik említés arról, hogy Kézai Simon személyében bizonyítottan magyar olvasója is volt Goffriednek (vö. Simonis de Kéza, *Gesta Hungarorum*. Ed. Veszprémy László. Budapest–New York, 1999, 9, 42, 58, miként már Hóman Bálint is komolyan számolt ezzel a lehetőséggel, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum*, Bp. 1925, 34–35, 54–57.). Kézai Simon krónikájának kiadása számtalan alkalommal hivatkozik Gottfried műveire, s talányos „Nemrót” alakja kapcsolódhat Gottfried művéhez. Ezt Petrus Comestornak, a 12. század közepén íródott és rendkívül népszerűvé vált bibliai kézikönyv szerzőjének megállapítása, miszerint az első uralkodó, Nimród nem a megátkozott Cham, hanem Sem fiának tekinthető, csak még hihetőbbé tehetette. A magyar vonatkozások mellőzése annál is meglepőbb, mert Oliver Killgus nem is olyan régen egy egész fejezetet szentelt Gottfried magyar vonatkozásainak (Oliver Killgus: *Studien zum „Liber universalis” Gottfrieds von Viterbo*. Augsburg, Univ. Diss., 1999., 2001, 66–72., éppen a magyar őshazára vonatkozó részek új kritikai kiadásával.) Ebben külön is kiemeli a Nagy Károly anyjának megtett Berta magyar származását, hangsúlyozza a hun-magyar azonosságot, miként elsőként különbözteti meg határozottan a pannóniai és a távoli, keleti Hungariát (*antiqua et nova Ungaria*).

Thomas Foerster „Császárok kora: a Hohenstaufen örökség a 13. századi Kasztíliaiban és Angliában” című tanulmánya arra hívta fel a figyelmet, hogy Gottfried műveinek előkelő olvasóközönsége akadt, miután II. Frigyes halála után a kasztíliaiak, X. Böls Alfonz és az angolok, Cornwalli Richárd személyében is szerephez jutottak a császári koronáért folyó küzdelemben. Nyilván ez az érdeklődés magyarázza, hogy a 13. századi kéziratok példányok közül azt a harmat, amely nem itáliai vagy német eredetű, éppen ezekben a királyságokban másolták. A „Pantheon”-t nemcsak birtokolták, hanem olvasták és hasznosították is, amint azt a spanyol nyelvű „Libro de Alixandre” és a „General Estoria” is bizonyítja Gottfried művéből való terjedelmes kölcsönzésekkel. Angol területen kisebb hatást keltett, bár a bordeaux-i kéziratot Plantegenet területen bőségesen glosszázták.

Václav Žárek (Károly Egyetem, Prága; École des hautes études en sciences sociales, Paris) „Viterbói Gottfried és olvasói IV. Károly udvarában” című tanulmányában meggyőzően igazolta, hogy a szerző művei, különösen a „Pantheon” alapműnek számítottak a prágai udvarban. Hasznosították az udvarban született történeti munkákban, így a ferences Giovanni de Marignolli „Chronicon Bohemorum” című, 1358-ig eljutó világhíradójában, amelyet hosszas távol-keleti utazása után írt meg, miként az uralkodói kezdeményezésre született karlsteini genealógiai freskóciklusban, belefoglalva azokba a Gottfriednál is feltűnő Nimród, Jupiter és Dardanus alakját.

Stefan Burkhardt (Universität Heidelberg) „Tankönyv a császárok számára? Gottfried és a birodalmi hagyomány a két Itáliában” című tanulmányában azt vizsgálta, hogy minek köszönhető Gottfried népszerűsége a 13. századi Itáliában, ahová az ekkor másolt húsz kézirat közül 11 köthető (közülük kettő a „Memoria saeculorum”-ot, három a „Speculum regum”-ot, hat pedig a „Pantheon”-t tartalmazza). A művek sikere Burkhardt szerint részben azzal magyarázható, hogy a városi polgárok szívesen olvastak mind a szövetségesük, mind ellenségük történetéről. Különösen Velence — amely 1204 után a bizánci területek feletti hatalom megszerzésével maga is birodalmi törekvésekkel rendelkezett — tájékozódott szívesen azok eredetéről, főként a birodalmi koronázási jelvények szimbolikájáról. Gottfried műveinek a birodalmi ideológia szempontjából való hasznosíthatóságát vizsgálja Len Scales (University of Durham) „Sokatmondó múlt: Viterbói Gottfried és a késő középkori birodalmi gondolat” című tanulmányában. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a kései birodalmi traktátusírók, Dietrich von Niem, Alexander von Roes — annak ellenére, hogy a császári méltóságot (a genealógiai szemlélettel szöveg ellentétben) választás útján betöltendő tisztségnek tekintették — a „translatio imperii ad Germanos” gondolatkörön alapuló, a birodalmat németként meghatározó etnocentrikus fejtegetéseik során példatárként bőségesen támaszkodtak az „autenticus cronista”-ként számon tartott Gottfried munkáira.

A záró fejezetekben olvasható két esettanulmány a szerző műveinek lengyel, illetve aragón recepciójával ismerteti meg az olvasót. Grischa Vercamer (Deutsches Historisches Institut, Varsó) „Viterbói Gottfried és hatása a 14–15. századi Lengyelországban” című írásában négy, 14–15. századi lengyel területhez kapcsolható kéziratra hívta fel a figyelmet. Ezek közül a glosszákkal ellá-

tott 1416-os gnieznói-i kódex lehet érdekes számunkra, ahol egy a magyar kalandozókra tett megjegyzés támasztja alá, hogy egy délnémet kommentátor keze nyomát őrzi a vizsgált kézirat. Lidia Negoi (Bergeni Egyetem) „Gottfried és számtalan olvasója, a 14. századi Aragónia esete” című tanulmányában Gottfried művei hatását elemzi a IV. Péter katalán és aragón király utasítására, 1363-ban megkezdett „Compendi historial”-ban. A mű alapvetően Vincent de Beauvais „Speculum historiale”-ját követi annak időbeli határig, a 13. század közepéig, majd a szöveget kiegészítették az 1360-as évekig, talán észelve, hogy Vincent már maga is emelt át történeteket Gottfriedtől. A munka közben azonban a domonkos rendi fordítók, elsőként Jaume Domenech figyelemmel voltak a szintén domonkos Gottfried „Pantheon”-jára is, és a tőle vett idézeteket — szemben Vincent eljárásával — gondosan megjelölték. Így Vincent kibővített fordítása közvetett módon széles körben tette ismertté Gottfried „Pantheon”-jának átvett részleteit, messze meghaladva az egyetlen Aragóniában másolt kézírata lehetséges hatását.

Magyarországon nemcsak olvasták, hanem a kézíratai is megvoltak, még ha a Bibliotheca Hungarica csupán egy, 14. század végi kézirat esetében valószínűsíti hazai használatát („Libri Pantheon”, Fragmentum gestorum Henrici VI. Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára, Budapest, 1993, 2: Nr. 2519, Prága, Állami Könyvtár III.C.14.). Gottfried műveinek magyarországi ismerete azonban már elég ok arra, hogy a hazai kutatás látókörébe is bekerüljön a Thomas Foerster által szerkesztett hasznos kötet.

Veszprémy László

MONUMENTA ECCLESIAE VESPRIMIENSIS 1437–1464

(A veszprémi egyházmegye múltjából 25.)

Szerkesztette: Dreska Gábor – Karlinszky Balázs.
Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2014. 346 o.

Régi adóssága a magyar középkorkutatásnak, hogy a késő középkori források terén a forráskiadások aránya felettébb csekély. Éppen ezért minden olyan kiadvány, amelyik ezt a hiányt csökkenti, figyelemre érdemes. A szóban forgó kötet a Veszprémi Érseki és Káptalani Levéltár kiadványsorozatának 25. darabja. Sokadik kiadvány egy patinás sorozatban, ám egyúttal egy alsorozat kezdeteként is tekinthetünk rá. A veszprémi egyházi levéltárakban eddig sem volt ritka, a középkori forráskiadás, gondoljunk csak Veszprém város okmánytárára és annak Pótkötetére, a 20. század első felének itteni kiadványairól már nem is szólva. A mostani szerkesztők e korábbi munkák gyakorlatához képest újjátással álltak elő. Egyrészt letettek arról, hogy válogatott forrásokat adjanak közre, kiadványuk teljességre törekszik. Másrészt átvették az Esztergomban mára lassan évszázados hagyományra visszamenő gyakorlatot, miszerint időrendben és teljes szöveggel adják ki okleveleiket. Ebből született meg a „Monumenta Ecclesiae Vesprimiensis 1437–1464” címet viselő kötet alapötlete. Az egyházban meglévő hagyományok ápolásán túl azonban újjátástól sem riadtak vissza. Ismervén (és az Előszóban ismertetvén is) a hazai kiadott források arányát, nem fáradtak korábbi (az Árpád-kortól a Zsigmond-korig terjedő időszakot értve most) oklevelek sokadszori — lássuk be — teljesen fölösleges, újbóli kiadásával, hanem a szövegkiadásokat nélkülözni kényszerülő kései középkor felé fordultak. Döntésüket a 2008-as esztendő „Reneszánsz év” pályázati lehetőségei csak megkönnyítették. Így született meg az intézmény őrzésében lévő Hunyadi-kori (esetünkben az 1437–1490 közötti esztendőket értve ez alatt) oklevelek kiadásának első kötete. Elmondhatjuk, jó döntést hoztak.

Amikor az ember recenzió írására adja a fejét (Nem lehet elhallgatni, hogy ebben az ismeretében akad egy pikáns elem. A recenzens ugyanis maga is szerzője — három szöveg közlésének erejéig — a 181 forrást tartalmazó kötetnek.), két lehetőséggel mindenképpen számolhat. Ha a könnyebb végét fogja meg a dolognak, villámgyorsan leírhatja a kötetet — a sorozat múltja, a szerző/szerkesztő korábbi munkássága, a kötetben található dokumentumok és lábjegyzetek száma, apparátus minősítése, néhány (netalán több) baki leírása, mutatók méltatása vagy gyengeségeik kiemelése —, azután le is porolhatja a kezét: a feladat teljesítve. Az ismertetett kolléga elvárt hálája avagy kívánt bosszankodása garantált.

Ám ha ezzel a lehetőséggel nem kíván élni, nehéz elkerülnie, hogy feltegyen két kérdést előbb magának, aztán a nyilvánosságnak. 1. Jó-e a kötet megjelenése és miért? 2. Mire is jó a nevezett kiadvány?

1. Jó-e a kötet és miért? Egyrészt a veszprémi egyházi archívum utolsó évtizedében rendre tetten érhető volt a tervszerűség. A fentebb említett két Veszprém városi okmánytár is ennek jegeben — és évtizedes lemaradásokat pótlándó — keletkezett. Ugyancsak ezt igazolta az ugyan-csak ismertetett döntés a kiadandó évkör megválasztásakor. Határozott terv eredménye volt a több kötetes kiadás és a közreműködésre felkért személyek széles köre. Utóbbi remek példa arra, hogy a több közreműködő (ami több szerkesztési munkát jelent persze) biztosabb befejezést tesz lehetővé, ami pályázatoktól „ölelt” kis hazánkban korántsem hátrány.

Minekutána késő középkori, így jobbára nyomtatásban meg nem jelent oklevelekről van szó, a tervszerűség mellett kiemelendő az újszerűség. Újszerűség, ami nem csupán a források kiadatlanóságából fakad. A 15. század közepéről ugyanis olyan épen maradt egyházi levéltár, mint a veszprémi káptalané és érsekségé, kiadásban még nem látott napvilágot. A teljes szövegű közlésen túl tehát az oklevelek intakt egysége is jelentős érdeklődésre tarthat számot: remekül illusztrálja egy késő középkori egyházi intézmény birtokgyarapodását, gazdálkodását, tájékoztat személyi állományáról, s annak változásairól.

A tudományos hozadékon túl, formai megfontolások miatt is jónak minősíthetjük a kötetet. Dreska Gábor személyében ugyanis az egyik legtapasztaltabb hazai középkori szövegkiadó-filológussal van dolgunk. A Monumenta Ecclesiae Vesprimiensis a rendszerváltás után újra-/elinduló egyházi vonatkozású középkoros forráskiadványok legjobbjai közé tartozik, és gyanítom, fog tartozni később is. Solymosi László néhány esztendővel ezelőtt megfogalmazott óhajta („A magyar középkorkutatás régóta felnőtt korbá jutott. Illendő volna hozzá méltó, nemzetközileg is hasznosítható forráskiadványokkal megtisztelni.” Századok [142.] 2008. 508.), bátran mondhatjuk, értő fülekre és dolgos kezekre talált.

És hát jó a kötet a nemzetköziség szempontjából, méghozzá két ok miatt. Egyfelől maga a katolikus egyház eleve nemzetközi, így régióként szerveződött intézményeinek kutatásában az összehasonlító vizsgálatoknak mindenkor helye volt és helye van. A veszprémi egyházmegye levéltáraiban fennmaradt oklevelek kiadása alkalmasint ilyen kutatásokhoz nyújthat alapot. Másfelől — ezt más sokan, sok helyen leírták, de talán még mindig nem elégszer — a teljes szövegű, eredeti (értsd: latin) nyelvű közlés külföldi hozzáférhetősége a magyar nyelvű regesztákénál lényegesen jobb. Ha akadna valahol idegen ajkú kutató, aki ezen téma iránt érdeklődne, nincs akadálya annak, hogy ezt megtegye.

Ha a miértre még tovább keressük a választ, egy egészen egyedi megoldásra is felhívhatom a figyelmet. A kötet 181 közölt forrásának alapszövegét ugyanis 23 levéltáros-történész készítette el, amely tény önmagában egyedülálló a honi gyakorlatban. A készítők köre az egész „filosz” társadalmat lefedi földrajzi (Nyíregyházától Pápáig) és tudományos (a PhD hallgatótól az MTA doktoráig) értelemben egyaránt. Ehelyütt itt őszinte örömmnek kell hangot adnom, hisz a közös munka óhatatlanul szakmai eszmecseréknek, személyes kapcsolatoknak is teret enged, s ez egy kicsiny szakma esetében mindenképpen üdvözlendő lehetőség. Ám a formáról most már lépünk tovább a tartalom felé.

2. Mire jó ez a könyv? A kötetben 181darab 1437–1464 közötti tétel (valójában ennél jóval több oklevél szövege) kapott helyet. A közlési módszer a korábbi évtizedek gyakorlatához képest változást hozott (igaz nem elsőként, hiszen a Pannonhalmi Oklevéltár is hasonló szellemben készült, s nem meglepő, a szerkesztő személye [Dreska Gábor] azonos a két sorozatban), hisz itt az okleveleket intakt egységként közölték. Mindennek indokai ismertek és el is fogadhatóak, különösen a tekintetben, ha a forrásra nem csupán tartalmi/szövegszerű kútfőként tekintünk, hanem azt is tekintetbe vesszük, hogy azt egy „hivatal”, egy „intézmény” alkotta meg sajátos rendje szerint, s a szerkezet éppen erről a sajátos rendről (a rendszer szót akkurátusan kerülném) tanúskodik. A „rekordalapú” szövegközlés mellett is számos érv szól, ugyanakkor az eleinte kicsit furcsának ható, ámbár logikusabb, teljes közlés éppen ennyire indokolható. Hogy ez a módszertani változás erőre kapott, már megérte a kötet kiadása.

De nem csupán erről van szó. Önmagában a közölt forrásanyag is érdemes a figyelemre. Egyházi birtokokról és birtokigazgatásról lévén szó, mellbevágó, az ország vagy az egyház történetét drasztikusan új megvilágításba helyező forrásra nem szabad számítanunk. A veszprémi püspöki (ma: érseki) és káptalani levéltár igazi értéke a szerkezetéből fakad. Minthogy hazánk egyik legépebben fennmaradt illetén levéltáráról van szó, egészen páratlan lehetőséget teremt a

késő középkori egyházi birtokigazgatás szerkezetének megismeréséhez. Ha ehhez hozzávesszük a már publikált püspöki urbáriumot és a káptalan 1495–1534 közötti, ugyancsak kiadott számadáskönyvét, a kutatás egészen kivételes lehetőségekhez jut.

Akadnak persze egyedi, amolyan „sorból kilógó” dokumentumok is. Találunk például szövegszerű utalást 1459 tavaszáról az előző évi nyári országgyűlés rendelkezéseire a kamarahaszna beszédével és az az alóli mentességgel kapcsolatban (120. oklevél, s itt kell megjegyezni, hogy az egyébként alapos forráskiadványban itt kimaradt a korábbi teljes szövegű kiadás feltüntetése: *Decreta Regni Hungariae 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manustriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. [Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 19.] Budapest, 1989. 93.). Egyébiránt a kamara haszna szedésével vagy éppen tizedbértellett összefüggésben több oklevél is szerepel a kötetben, így gazdaságtörténeti szempontból sem érdektelen a kiadvány.

Régi vád a magyarországi középkorkutatással szemben, hogy túlon túl birtok- és „hivatal”-központú, s az emberről keveset mond. Nem feledve e korholások képtelenségének forrástani hiányosságait, jelen kötetnél érdemes utalni arra, hogy Nyomi Miklós veszprémi és sümegi várnagy, alispán pályáján keresztül feltárul egy klasszikus egyházi, régióbéli familiáris pályaképe, ráadásul a korban átlagosan vizsgálható szintnél jobban. E Miklós működésére csupán ebben a kötetben — nem számolva a teljes középkori forrásanyagot bemutató internetes adatbázist és az ot-tani „adatokat” — fél tucatnál is több szöveget találunk. Egyáltalában: a püspöki aula késő középkori képe és alakulása ezen kötet alapján is vizsgálható. Látszik, mikor és milyen mértékben hozott változást egy új püspök érkezése, illetőleg milyen mértékben voltak személyre szabottak a feladatok.

Végezetül, minthogy több tucatnyi püspöki/káptalani birtokról van szó, nem mehetünk el amellett, hogy az egyes érintett települések történetét kutatók is haszonnal forgathatják a kötetet: birtokfelosztásra/leírásra, malomhelyek tisztázására éppúgy akadunk benne, mint társadalomtörténeti vizsgálatokra alkalmas névsorokra.

A recenzensnek összegzésül egy fel nem tett, de minden Olvasó által várt kérdésre kell egyenes választ adnia: jó könyvet tart-e a kezében, avagy nem? Nos, a 'Monumenta Ecclesiae Vesprimiensis' esetében válaszadaskor hezitálásra nincs okunk. Jó és hasznos könyvvel gyarapodott a magyarországi középkorkutatás, s csak remélhető, hogy a megkezdett forráskiadói sorozat belátható időn belül, hasonló színvonalú kötetekkel, eljut az 1526-os esztendőig, de talán az sem ördögtől való óhaj, ha azt mondom, talán tovább is.

Horváth Richárd

C. Tóth Norbert

AZ ESZTERGOMI SZÉKESKÁPTALAN A 15. SZÁZADBAN

I. Rész. A kanonoki testület és az egyetemjárás

(Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inqirendam 7.)

Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievalisztikai Kutatócsoportja, Budapest, 2015. 198 o.

Jelen kötet egy háromrészes sorozat első darabja, amely a középkori Magyar Királyság legjelentősebb kanonoki testülete, az esztergomi székeskáptalan 15. századi történetjéről nyújt bepillantást. A széria helyütt ismertetésre kerülő első része a kanonoki közösség 15. század közepi személyi összetételéről nyújt plasztikus, az egyházi középrétegről a korábbi szakirodalomban felvázoltól számos ponton jelentősen eltérő képet. Az időközben megjelent második rész (*C. Tóth Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. Rész. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*. Budapest, 2015.) az ismert, azonban mélyebben sohasem vizsgált (a 15. század elejétől egészen 1840-ig elhúzódó) sasadi tizedper 15. századi eseményeinek komplex elemzését, valamint a testület által összeállított perre vonatkozó „krónika” kritikái kiadását tartalmazza. Az utolsó, 2016-ban publikálni tervezett rész pedig a korszakkal és a témakörrel foglalkozó kutatók által gyakran „forgatott”, 1397-re datált esztergomi egyházlátogatási jegyzőkönyv (*canonica*

visitatio) széleskörű vizsgálatát, létrejöttének körülményeit, valamint modern szövegkiadását fogja tartalmazni.

A középkori magyar egyházi középréteggel foglalkozó kutatók igazodási pontja mindmáig Mályusz Elemér még az 1930-as években megfogalmazott, azonban csak 1971-ben napvilágot látott kötetének vonatkozó fejezete. A nagynevű tudós a középkori magyar egyházi társadalomról készített monográfiájának, (Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971.) legkiemelkedőbb fejezete éppen az egyházi középréteg tagjairól, a kanonokokról írt rész. Mi sem szemlélteti jobban e kötet magyar medievisztikában játszott szerepét, minthogy közel négy évtizeddel az első megjelenést követően — a fő szöveget illetően változatlan formában — ismét kiadásra került. (Homonnai Sarolta rendezte sajtó alá. Budapest, 2007.) Mályusz kötetével, s különösen a vonatkozó fejezettel kapcsolatban a legnagyobb probléma az, hogy döntően — különösen a 15. századot illetően — rendelkezésre álló alapkutatások nélkül fogalmazta meg mindmáig ható téziseit. Az utóbbi két évtizedben több, a magyar káptalanok személyi összetételével kapcsolatos elemzés látott napvilágot, [például: Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Budapest, 1994.; Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs, 2005.] amelyek rámutattak a Mályusz által megfogalmazottak egy-egy ingatag pontjára. Mindazonáltal a káptalanok tagságára vonatkozó ismereteink újragondolásához elengedhetetlen az egyes testületek archontológiai listáinak összeállítását célzó *alapkutatások* elvégzése, majd az ezekre épülő propozográfiái adattárak elkészítése. C. Tóth Norbert évek óta szisztematikusan kutatásokat végez e területen (is), melynek eredményeként látott napvilágot — egyebek mellett — a káptalanok prépostjainak Zsigmond-kori listáját tartalmazó kötete ” (A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. (Subsidia ad historiam medii Aevi Hungariae inquirendam 4.) Budapest, 2013.) valamint a káptalani archontológiák összeállításához készített, a pozsonyi kanonoki közösség példáján keresztül bemutatott metodológiai iránymutatása. A pozsonyi társaskáptalan kanonokai 1425-ben. (Az egyházi archontológia készítésének módszertana és gyakorlata). *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, 135. (2013) 101–123)

Jelen munka, valamint a sorozat további két kötetének kiindulópontját a szerző azon felismerése alkotta, miszerint a Kollányi Ferenc által a múlt század elején közreadott esztergomi egyházlátogatási jegyzőkönyv keletkezési ideje bizonyosan nem a forráskiadó által megjelölt 1397-es esztendő, ugyanis döntően 15. századra datálható szövegeket (és személyeket) tartalmaz. (Visitatio capituli e. m. Strigoniensi anno 1397. *Történelmi Tár* 54 (1901) 71–106, 239–272. Vö. C. Tóth Norbert: Az esztergom-szentistváni prépostság második vizitációja. *Egyháztörténeti Szemle* 15. (2014) 3–23.) Ugyancsak az előzményekhez tartozik, hogy Kollányinak az esztergomi kanonokok adatait tartalmazó könyvének éppen a középkorra vonatkozó része az eredeti forrásokkal összevetve számos pontatlanságot tartalmaz, emiatt pedig kevésbé megbízható. (Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900.) C. Tóth monográfiájának alapvető forrásbázisát a sasadi dézsmaperhez kapcsolódó ügyvédvalló levelek alkotják, melyek 1451 és 1460 között összesen 54 kanonok nevét tartalmazták. Ezek közül az egyik kiadvány összesen 37 esztergomi javadalmas nevét tartalmazza, amely a magyar forrásadottságok ismeretében unikálisnak tekinthető. Mindez pedig azt jelenti, hogy a 39 tagú (amelyhez a király stalluma járult – *rex canonicus*) káptalan kanonokainak közel 95%-a ismert az oklevél kiállításának idején (1459. április 3.), amely két további diploma adataival kiegészítve eléri a 100%-ot.

A kötet négy nagyobb tartalmi egységből áll, amelyből az első három a téma különböző aspektusú elemzését adja, míg a negyedik a vizsgált javadalmak adattárát tartalmazza. Ezt a felhasznált források és feldolgozások jegyzéke (161–168.), majd pedig egy rövid angol nyelvű összefoglaló (169–174.) követi, végül pedig egy részletes, jól használható mutató (175–198.) zárja.

Az első fejezetben (11–41.) a székeskáptalan személyi állományáról olvashatunk részletes elemzést, amelynek kiindulópontja a fentebb említett 1459-es oklevél. Az 1451 és 1460 között összeállított kanonoki névsorok a betölthető káptalani stallumok 78%-nak felelnek meg, amely azt jelenti, hogy a vizsgált évtizedben összesen 54 kanonok neve ismert. A kutatás szempontjából igen kedvező a helyzet velük kapcsolatban, ugyanis mindössze hat esetben nem tüntették fel a kútfők a származásukra utaló előnevüket, így 48 személy esetében a társadalmi gyökere ismert. A vizsgált időszakban a bárói familiák tagjai közül egyetlen személy sem mutatható ki a káptalanban, a nemesi eredetűek aránya pedig 26%-ra tehető. Az ismert származásúak többségét a jobbágyok alkották (29,6%), majd a mezővárosi (18,5%) és a városi (9,3%) polgárok következtek. Mind-

össze egyetlen személy sorolható a külföldiek közé, két kanonok származása bizonytalan (nemes vagy jobbágy), az említett hat fő esetében pedig közelebről nem ismert. A korábbi kutatásoktól merőben eltérő kép rajzolódott ki, ugyanis a jobbágy származásúak aránya Esztergom esetében jóval magasabb, mint a dunántúli káptalanok esetében. Szintén új megközelítést alkalmazott a szerző, amikor a kanonokok eredetét az egyházi közigazgatási területre kivetítve elemezte, ugyanis ebből egyértelművé vált, hogy a kanonok többsége (44%-a) az esztergomi egyházmegyéből származott. Az eredet és a káptalani stallumok relációját vizsgálva arra a megállapításra jutott C. Tóth Norbert, hogy a nemesek a káptalani hierarchia legmagasabb szintjein jutottak stallumhoz, közülük kerültek ki a *dignitariusok*, e mellett a főesperességeket részesítették előnyben. A városi és mezővárosi polgárok számára a nagypréposti méltóságon kívül valamennyi javadalomszint elérhető volt, a szerző frappáns megállapítása szerint az utóbbi réteg, azaz a *civisek* „ígazi vadászterületei a főesperességek voltak” (25.). A jobbágyok számára — néhány kivételtől eltekintve — viszont az egyszerű kanonoki stallumok jelentették a káptalani pályafutás csúcspontját.

A káptalanon belüli mobilitást nagymértékben determinálta a származás, valamint szerepet játszott az egyes javadalomszintek közti váltásokban az egyetemi végzettség is. A nemesek számára bármelyik javadalom elérhető volt, a polgároknak a főesperességekkel kellett beérniük, míg a jobbágyok számára úgy látszik nem kínálkozott lehetőség magasabb bevételt biztosító stallumok elnyerésére. Mindez szoros összefüggésben áll azzal, hogy a legalsó társadalmi réteg káptalanba került tagjai között nem találunk egyetemi grádust szerzőket, amelynek hiánya gátat szabott a testületen belüli karrierépítésnek. A korábban vizsgált kanonoki közösségekhez képest nagy eltérést tapasztalunk a más testületekből érkezők, s a pályafutásukat más intézményben folytatók arányaiban, ugyanis Esztergomban mindez elenyésző (5,5 és 3,7%) volt. Ennél is meglepőbb, miszerint a vizsgált időintervallumban egyetlen esztergomi javadalmas sem lett tagja a magyar püspöki karnak. Mindezeket figyelembe véve az esztergomi székeskáptalan a 15. század derekán egy kívülről meglehetősen zárt korporációt alkotott.

A káptalanon belüli javadalomhalmozás (*cumulatio beneficiorum*) 13%-os aránya relatív alacsonynak tekinthető, viszont a csoporton belül a jobbágyok (hat fő) alkotják a többséget. Fontos megállapítást tett a szerző a kumuláció és a peregrináció összefüggéseit vizsgálva: a javadalomhalmozás és az egyetemjárás között ugyanis egyáltalán nem figyelhető meg semmiféle közvetlen vagy közvetett reláció.

A káptalan egyfajta állandóságot, stabilitást jelentett, ugyanis az 1451 és 1460 között kimutatható kanonokok 28%-a negyedszázadot meghaladón is esztergomi javadalmas volt, amint láthattuk, a káptalanon kívüli karrier építése szinte lehetetlen volt. A szerző mindegyre egy kézenfekvő, ugyanakkor további vizsgálatokat igénylő magyarázatot kínált, jelesül Szécsi Dénes érsek játszhatott kulcsszerepet mindebben, aki az 1440–1450-es évek belpolitikai játszmáinak egyik központi alakjaként minden szempontból kontroll alatt tartotta a kanonoki közösséget.

A plutarkhoszi ihletettségű „*Párhuzamos életrajzok*” – *Esztergomi kanonokok a 15. században* címet viselő tartalmi egység (43–86.) valójában rövid lélegzetű közlemények sorozata, amelyben a káptalan egyes tagjainak pályafutásának vázlatát olvashatjuk. Olyan személyek életébe nyerhetünk bepillantást, akikről a korábbi kutatások alapján számos téves adat forog mindmáig közkézen. Néhány esetben a kutatók több személy kontaminálásából kreáltak egyet, mint például Debreceni és Kesztölci Mihály vagy Trevisói és Hanvai Darvas Simon esetében. Közéjük tartozott Dorogházi László is, akiről a szerző vizsgálatainak köszönhetően igazolást nyert, hogy azonos keresztnévvel viselő két különböző személyről, jelesül apáról és fiáról van szó. (A minap látott napvilágot a szerző tanulmánya az apáról. C. Tóth Norbert: Dorogházi László ítélőmester pályaképe. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 138. (2015) 95–108.) Az apa 1454-től közjegyzőként, és esztergomi szentszéki jegyzőként tevékenykedett, majd 1484-ben személynöki ítélőmester lett, végül a 16. század elején országbírói protonotáriusként fejezte be pályafutását. Fia, ifjabb Dorogházi László pedig a bécsi egyetemen szerzett kánonjogi fokozatot követően esztergomi kanonokként tűnt fel a forrásokban (1475), s e stallumot viselte 1489 nyarán bekövetkezett haláláig.

A harmadik fejezetben, egyúttal a kötet utolsó elemző részében (87–122.) az esztergomi javadalmasok egyetemi tanulmányait görcső alá véve kísérelte meg a szerző az esztergomi egyházi középréteg általános jellemzőit bemutatni. Vizsgálatainak időkereteit jelentősen kibővítve, az 1390 és 1490 közötti évszázad folyamatait elemezte. A korszakban összesen 65 esztergomi javadalmas látogatott valamely külföldi — többségük a közeli bécsi — egyetemet, közülük 47 fő szerzett akadémiai fokozatot (72,3%). A javadalmasok egyetemi tanulmányait több időmetszetben

vizsgálva, rámutatott a Mátyás uralkodásának második felében bekövetkezett, e téren is érvényesülő tendenciára, amely szerint egyfajta kulturális recesszióknak lehetünk kései tanúi. A Zrednai (Vitéz) János és Janus Pannonius szervezte összeesküvést követően (1471) nem csak Esztergomban, hanem Pécsen, Váradon és Gyulafehérváron egyaránt visszaesés tapasztalható a kanonokok egyetemlátogatásában. A megközelítőleg az uralkodó haláláig tartó negatív hatás a kultúra egyéb területein is kitapintható, amely jelenségre művészet- és irodalomtörténetesek már korábban felhívták a figyelmet. Az esztergomi székeskáptalan esetében az érseki székkal kapcsolatos évtizedes bizonytalan helyzet (Zrednai kegyvesztettsége, Beckensloer János átpártolása Habsburg Frigyeshez, a királyné két fiatal korú *neposának* méltóságviselése) következtében 1472 és 1497 között tulajdonképpen „nem volt »igazi« gazdája” sem az érsekségnek, sem pedig a székeskáptalannak (108.). Mindezt a felsőfokú tanulmányok háttérbe szorulása mellett az 1470-es, 1480-as években üresedésben lévő javadalmak is alátámasztják. A fejezet talányos *Mítosz és valóság* főcímével a szerző azt kívánta érzékeltetni, hogy a Mályusz Elemér által megfogalmazott „modell” téves következtetéseken alapul, ugyanis a külföldi egyetemeken tanult magyar ifjaknak nem kellett különösebb erőfeszítést tenniük egy-egy kanonoki stallum megszerzése érdekében. Az utóbbi évek kutatásai rámutattak arra, hogy az egyes kanonoki testületek *adatolható* tagjainak számától jelentősen elmaradt az egyetemjárók aránya. Ugyancsak a mályuszi elképzeléseket cáfolja a külföldiek esztergomi alulreprezentáltsága, amely szintén országos tendenciákat tükröz. [Erre összefoglalóan lásd: Fedeles Tamás: „Quod tales omnes et singuli (...) ad aquam projiciantur”. Külföldiek a késő középkori Magyar Egyházban. In: A pécsi egyházmegye vonzásában. Tanulmányok Timár György tiszteletére. Szerk. Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely. (METEM Könyvek 63.) Budapest, 2007. 23–68.] Ilyetén az egyetemen tanult magyar értelmiségnek soha nem kellett visszafoglalnia a magyar kanonoki stallumokat a külföldiektől.

A munka utolsó tartalmi egységét az adattár alkotja, amelyben az 1451 és 1460 között esztergomi javadalmat élvező személyekre vonatkozó legfontosabb információk olvashatók (123–149.), amelyet 11 családfa követ (150–160.). A források és feldolgozások könyvészeti adatai (161–168.), egy angol nyelvű összefoglalás (169–173.), végül pedig egy precíz mutató (175–198.) zárja a könyvet. A gazdagon adatolt elemzések értelmezésében közel félszáz táblázat segíti az olvasókat.

C. Tóth Norbert munkája több szempontból is iránymutató. Egyrészt arra a régi, közhelyszámúba menő igazságra hívja fel ismét a figyelmet, hogy megfelelő mélységű alap kutatások elvégzése nélkül nem érdemes általános következtetéseket megfogalmazni. Másrészt pedig a jeles elődök munkáját nem szabad kánonnak tekinteni, a problémásnak vélt szakirodalmi adatokat az eredeti kútfőkkel kell ütköztetni, hiszen a történész mesterség alapvető axiómája a *kritikai szemlélet*, amelynek szükségképpen fölötté kell állnia a szakmai tekintélyelvűségen. Mindezek nyomán csak helyeselni lehet a szerző azon megállapítását — amelyet tíz évvel ezelőtt a recenzens is megfogalmazott —, hogy mielőbb szükség lenne a középkori magyar káptalanok archontológiai listáinak összeállítására, majd pedig az azokra épülő prozopográfia adattárak elkészítésére, hiszen csak ezek birtokában rajzolható meg a középkori magyar egyházi középélet valóságához közelítő sziluettje.

Fedeles Tamás

KERESZTESEKBŐL LÁZADÓK

Tanulmányok 1514 Magyarországról
(Magyar történelmi emlékek, értekezések.)

Szerk.: C. Tóth Norbert–Neumann Tibor.

**MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
Budapest, 2015. 375 o.**

Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról címmel a Dózsa-féle parasztháború 500 éves évfordulója alkalmából a nyíregyházi Jósza András Múzeumban 2014. november 6–7-én tartott konferencián elhangzott történész-előadások írott változatát szerkesztette tanulmánykötetbe C. Tóth Norbert és Neumann Tibor. Az *Előszót* jegyző Rác György méltató szavait idézve „*historiográfiai értékű kötetet tart kezében az olvasó*”, a nyolc szerző tíz tanulmányát elolvassa pedig nehezen lehet vitába szállni e kijelentéssel.

1514 a legjobban feldolgozott korszakok és témák közé tartozik. Jelen kötet szerzői azonban nem az eddigi kutatások összegzésére törekedtek, hanem inkább arra keresték a választ, hogy saját kutatási eredményeik, illetve az 1514. évi eseményekről meglévő eddigi ismereteink hogyan illeszkednek, illeszkednek-e egymáshoz. A megközelítés — ismét Ráczy Györgyöt idézve — „*döbbenetes válaszokat adott a feltett kérdésekre*”, holott a szerzők által alkalmazott módszer nagyon is egyszerű: az új eredmények az eddig is ismert források, az eseményekhez kapcsolható újonnan felfedezett kútfők preconcepciótól, ideológiától mentes el-, illetve újraolvasásán, rendszerezésén és értelmezésén alapulnak. A következmény: a kötetben egymás után, „*sorban dőlnek le a mítoszok*”. A szerzők a parasztmozgalomról alkotott kép — tágabb viszonylatban pedig múltunk kutatásának, megismerésének és megismerhetőségének — gyökeres újragondolására készítetnek, és újabb kérdések feltevésére ösztönöznek. A tanulmányokat jegyző szerzők ismeretében ez nem is meglepő, hiszen a szakma olyan jól ismert nevei szerepelnek közöttük, mint C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Nógrády Árpád, Neumann Tibor és Varga Szabolcs. Nyugodtan állíthatjuk azonban azt is, hogy a kötetben publikáló legfiatalabb középkortörténész generáció tagjainak — Lakatos Bálintnak, Mikó Gábornak és Péterfi Bencének — az írásai is hasonlóan magas színvonalat képviselnek.

A kötetet Nógrády Árpád „*Az elakadt fejlődés*” címet viselő értekezése nyitja, amelyben gazdaságtörténeti oldalról közelítve reflektál az 1514. évi események eddig ismert, sőt kanonizált előzményeire, a kilenced-tízisre, a telekpusztásodásra, illetve a külkereskedelmi „marhaválságra”. Az általa ismertetett források — kilencedfizetés a veszprémi püspök birtokain, a vasvári oppidum bérlői 1472-ben, a Kanizsai uradalom 1492. és 1518. évi urbáriumai, valamint az abdai vám bevételei 1500–1514 között — elemzésével és (újra)értelmezésével Nógrády meggyőzően cáfolja, hogy a lázadást a fentebbi gazdasági tényezők okozták volna, sokkal inkább a zselléresedés folyamatának a korabeli paraszti társadalomra kifejtett, szociális feszültséget okozó hatását emeli ki, s felhívja a figyelmet az egyes fogalmak és jelenségek átgondolásának szükségességére is. Ezt követően C. Tóth Norbert két tanulmányra olvasható. Az elsőben (*Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikátörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig*) a keresztes hadjáratot megelőző és az azzal kapcsolatos legfőbb döntéseket meghozó 1514. márciusi — eddig ismeretlen — országgyűlésről, valamint annak eredményeiről tájékozódhat az érdeklődő. Hosszas vitákat követően itt döntöttek ugyanis a keresztes bulla kihirdetéséről (április 9.), itt határozta meg a várható török támadással szembeni aktív védekező háború kivitelezéséről, a parancsnokok személyéről, a haditervről, s végül itt szavazták meg az ehhez szükséges adót, amelynek a beszédét is megkezdtek. A tanulmány jelentőségéhez nem fér kétség, hiszen a szerző a keresztesek toborzásának hátteréről eddig nem ismert politikátörténeti részleteket tár fel, ami pedig a későbbi fejleményeket is új megvilágításba helyezi. Mindezekről C. Tóth Norbert második tanulmányában (*Az apátfalvi-nagylaki csata. A keresztes főszereg útja Pesttől Nagylakig*) olvashatunk, amelyben a keresztes had 1514 májusában megtett útját követi nyomon. Részben szó szerint, hiszen a szerző pontosítja a Dózsa-féle sereg valós nagyságát és a déli országrész felé tartó vonulásának útvonalát. Ugyanakkor átvitt értelemben is, hiszen arra keresi a választ, hogyan és miként lettek lázadók a keresztesekből, miközben olyan „részletkérdésekre” is választ kapunk, mint a sereg első vezetőjének — aki még nem Dózsa György volt — személye és sorsa, a toborzást beszüntető bulla kiadásának oka és hatása, valamint Bátorfi István temesi ispán bandériumának létszáma, illetve az események menetében kulcsfontosságú, Apátfalvánál kezdődő és Nagylaknál befejeződő csata menete. Talán mondanunk sem kell, hogy a szerző által rekonstruált ok-okozati eseménysor merőben eltér a korábbi szakirodalomban foglaltaktól, ezáltal pedig a köztudatban élő változattól is.

A sorban negyedik, *Bulgária-Erdély-Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború* című, Neumann Tibor tollából származó tanulmány egyrészt követi az 1514. évi események kronologikus rendjét, ugyanakkor jól példázza, hogy a tanulmányok sok szempontból egymásra épülnek. A C. Tóth Norbert által már ismertetett, márciustól májusig tartó budai és Maros menti eseményeket most a másik kulcsszereplő, a közben Erdélyben és a déli végeken tevékenykedő Szapolyai János erdélyi vajda szemszögéből ismerhetjük meg, július végéig követve a történet szálait. Neumann elsőként Szapolyai bulgáriai hadjáratának lefolyását tisztázza, majd a keresztes toborzást ebbe a kontextusba helyezve értelmezi a keresztes seregek lehetséges felhasználását a déli végeken. A vajda 1513. évi országos főkapitányságából arra következtet, hogy a tervek szerint a keresztes hadjárat főparancsnoka is Szapolyai lett volna. A mozgalom felkeléssé történő átalakulását vizsgálva, lépésről lépésre rekonstruálja az erdélyi és partiumi eseményeket, amelyek köszönhetően egészen másként állnak előttünk Szapolyai és Dózsa seregének és seregtesteinek itte-

ni hadmozdulatai — főként a Várad környéki és a szamosfalvi csaták, illetve Lőrinc pap szerepe —, ily módon nemcsak az események kronológiája, hanem mozgatórugói is teljesen más megvilágításba kerülnek.

Lakatos Bálint a hazai és külföldi hírcapcsolatok rendszerének jellemzőiről írt tanulmánya (*Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről*) egy eddig kiaknázatlan terület felől közelíti meg a kérdést. A hungarikakutatás során újonnan feltárt külföldi, többségében német nyelvű források — diplomáciai levelezések során keletkezett iratok, illetve rölapok — diplomáciatörténeti vizsgálata nemcsak a Magyar Királyság korabeli külkapcsolataira, vagy a híráramlás irányára és minőségére vetnek fényt, de segítségükkel pontosíthatók már ismert(nek) hitt adatok is. Példaként a Pest környéki zavargások időpontjának meghatározását lehet felhozni — a korábban feltételezett dátum, a május 25. előtti napok helyett a szerző a történeteket május 17-re teszi —, ami egyrészt jobban beilleszthető az események menetébe, másrészt pedig ennek ismeretében a későbbi történések is érthetőbbé válnak. A Dózsa-féle mozgalom jellegét, egyben kiterjedtségét helyezi új megvilágításba Varga Szabolcs *Szlavónia 1514-ben* című tanulmánya, amelyben a Drávától délre eső tartományra vonatkozó források újraértelmezésével meggyőzően cáfolja a korábbi szakirodalom szlavóniai eseményekre vonatkozó, evidenciaként kezelt megállapításait, igazolva, hogy az ugyanakkor zajló szlavóniai konfliktusok függetlenek voltak a kereszties mozgalomtól, ezáltal pedig a parasztháborút kiváltó, közismert okok — különösen az obszerváns ferences mozgalom szerepének — átértékelésére hívja fel a figyelmet. Horváth Richárd *Legendás várak nyomában. Várak a Dózsa-parasztháborúban* című tanulmányában a szerző annak az elsősorban az elbeszélő források által fenntartott — a szakirodalomba is kritika nélkül átemelt, így a köztudatban is tévesen élő — képnek járt utána, amely a parasztsereget „győzedelmesen várakat vívó” hadként ábrázolja. A 12 leginkább dokumentált várról írt „mini-eset tanulmány” elolvasásával meggyőződhetünk arról, hogy Dózsa seregeinek valójában egyetlen igazi várat sem kellett megostromolnia, mert védőik vagy átálltak, vagy feladták az erősségeket, arról nem is beszélve, hogy a paraszti hadak szervezettségi szintje és felszereltsége nem is tette volna lehetővé komolyabb várak megívását.

A kötet utolsó három értekezése már az események utóéletével foglalkozik. Mikó Gábor a nevezetes 1514. évi dekrétumot vette alapos vizsgálat alá két külön tanulmányban. Elsőként a törvény szövegének egy Selmechányán fennmaradt, eddig ismeretlen változatának segítségével, általánosságban elemzi az 1514. október 18-ra összehívott országgyűlés határozatainak megszövegezését, illetve a kutatásba most beemelt szöveggel együtt összesen hét szövegvariáns összevetésével annak időrendjét. Megállapítja, hogy a Corpus Juris Hungaricibe 1514. november 19-i szentesítéssel Ulászló VII. dekrétumaként bekerült szöveg megpecsételése és kiadása valójában több hónapot várattot magára (*Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszűlése. A dekrétum eredeti változata*). A második tanulmány a dekrétum leginkább ismert(nek vélt) 14. és 25. artikulusait, a jobbágyköltözésre vonatkozó cikkelyeit elemzi és szembesíti a régi szakirodalom nagy része által közvetített — egyben a köztudatban is élő — képpel, miszerint a nemesség bosszúszomja e határozatok elfogadtatásával teljesen és végérvényesen eltörölte a parasztság költözési jogát (*A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló király 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában*). A két cikkely valóban tartalmazza a szabad költözés korlátozását, de amíg a 14. csak a lázadásban résztvevőkre, a 25. már általánosan, a parasztság egészére mondta ki azt. Az ellentmondás feloldását a szerző az 1514. évi országgyűlésen részt vevő érdekcsoportok elhúzódó politikai küzdelmében látja, az pedig, hogy mindkét határozatot becikkelyezték, véleménye szerint e küzdelem kiegyenlítetttségét mutatja. Az új ismeretekben gazdag kötetet Péterfi Bence *Az 1515. évi belső-ausztriai parasztháború és magyarországi kapcsolatai* című tanulmánya zárja, amelyben a szerző egyrészt összefoglalja, miként zajlott 1515 tavaszán-nyarán a felkelés Belső-Ausztriában (Krajnában, Karintiában, Stájerországban), másrészt a belső-ausztriai mozgalmak lehetséges magyarországi kapcsolódási pontjai után nyomoz. A szerző választ ad arra a kérdésre is, szolgáltathattak-e az 1514. évi magyarországi események gyúanyagot az osztrák tartományoknak, vagy ellenkezőleg, 1515 tavaszán-nyarán a Birodalomból átcsaptak-e az elégedetlenség hullámai a Dózsa-féle mozgalomban nem érintett Nyugat-Dunántúlra, Szlavóniába.

A tíz tanulmány elkészítése jelentős lépést jelent a Dózsa-féle parasztháborúról kialakult kép teljes megújítása felé. Megoldandó kérdés persze — mint arra a kötet is rámutat — még jócskán akad. Például a kereszties mozgalom által érintett, ám a kötetben nem szereplő régiók — Északkelet-Magyarország (Abaúj, Máramaros), a Szerémség — feldolgozása és felülvizsgálata. De

említhetnénk Dózsa György személyének, szerepének, valamint döntéseinek újraértékelését is a most rekonstruált eseménytörténet alapján, hiszen például az apátfalvi csata kapcsán jó lenne megismerni, hogy Dózsa miért ide vezette az addigra már lázadóvá váló kereszties sereget, pontosabban annak elővédjét, ha tudta, hogy ott majd Bátorfi fegyveres csapataival találkozik majd. Miként valószínűleg azt — az ebben a kötetben még csak sejtetni engedett — okot is későbbi tanulmányok fogják részletesen vizsgálni, hogy a toborzást betiltó bulla kihirdetése után kialakult feszültséget, majd a keresztiesek lázadóvá válása, legalább annyira okozták az 1513-ban kétszer, illetve 1514 tavaszán is kirótt, az elmaradt hadjárat miatt végül feleslegesen behajtottnak tűnő adók, mint a résztvevőknek megígért búcsú elmaradása.

Miként a fentiekből is kitűnhet, igen sokrétű, az 1514. évi eseményeket az elérhető források alapján az örökölt sémáktól markánsan eltérve tárgyaló tanulmánykötetet tart a kezében az olvasó. A kivitelezést — a borítót, a kötést, a jegyzetapparátust, a tanulmányokat kísérő térképeket és mellékleteket — tekintve is igényes kötet szerzői bátran léptek új utakra. Bátorságuk egyik legfontosabb hozadéka, hogy kötetükben az eddigiektől lényegesen eltérő nézőpontok jelennek meg, mind a Dózsa-féle mozgalom eseménytörténete, mind az előzmények és a következmények kapcsán, sőt, bátran kijelenthetjük, az egész Jagelló-kort illetően is. Csak reményünket fejezhetjük ki, hogy ezek a komoly eredmények mielőbb utat találnak a szélesebb nagyközönség felé is.

Szaszkó Elek

